

X 36918

B4475

T O L N A I L A J O S .

Kemény István
doktori értekezése.

B4475

173. évkor
1925/26.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000570192

~~X 36918~~

B4475

T O L N A I L A J O S.

V á z l a t.

B e v e z e t é s.

1. Egy különös pálya története.

Tolnai az ember. Élete. Irodalmi fejlődése és munkássága.

Környezete. Barátai és ellenségei.

Irodalmi és társadalmi nézetei.

2. Tolnai az elbeszélő.

Általános jellemzés. Regényeinek és elbeszéléseinek ismertetése és méltatása.

3. Tolnai a költő.

4. Tolnai egyéb munkássága.

5. Tolnai világnézete művei alapján.

B e f e j e z é s.

B i b l i o g r a p h i a.

Minden nemzet irodalmában sok olyan költőt és író-t találhatunk, akit koruk nem értett meg és akiken ismételt beteljesedett a proféta sorsáról szóló régi mondás. Az elismerést és méltánylást soha sem hozzák tálcán eléd, sehol, Magyarországon sem. Évezredes történetünk mutatja, miként szorítottuk háttérbe igazi értékeinket, mialatt olyan embereknek adtuk módot az érvényesülésre, akik az utókor bírálata előtt egyáltalán nem állják meg helyüket.

Gondoljunk csak Csokonai és Katona életére, arra a sok nyomorúságra, amellyel az egyiknek meg kellett küzdenie és azokra a süket fülekre, amelyek a másinak a világirodalomban is páratlanul álló drámáját fogadták - és előttünk áll a magyar genie tragikus, szomorú sorsa.

Tolnai Lajos, akinek életét és munkásságát akarom ezeken a lapokon megrajzolni, szintén azok közé tartozik, akiket koruk teljes erővel elhallgattatni és lehetetlenné tenni igyekezett. De Tolnai esetében még az utókor is adós azzal az elismeréssel, amelyet egyébként a következő nemzedékektől minden tehetség meg szokott kapni. Ennek oka nagyrészt Tolnai egyéniségében rejlik. Művei - rövidebb elbeszélései és regényei egyaránt - annyira tele vannak személyes élményekkel, szubjektív érzésekkel és fájdalmakkal, végül annyi bennük a szigorúan napi érdekesség, hogy az utókor előtt népszerűsége nem is tehettek szert. Részben éppen ezért Tolnai Lajos a magyar irodalom legérdekesebb, de egyben leginkább elfelejtett alakjai közé tartozik.

Munkám első részében Tolnai Lajossal, az emberrel foglalkozom, végig kísérve őt élete pályáján: további fejezeteiben Tolnai munkásságát taglalom, különválasztva elbeszélő műveit, költeményeit és egyéb /kritikai, esztétikai, pedagógiai/ működését: azután az író világnézetét rajzolom meg: befejezésül pedig egy, a lehetőség szerint pontos bibliographiát állítottam össze.

Miközben e kis munkámhoz az anyagot gyűjtöttem, olyan forrásra bukkantam, amely váratlan közelségben mutatja Tolnai személyét és működését, sőt az egész századvégi irodalmi életet. Az ez időben Tolnai szerkesztésében megjelenő Képes Családi Lapok 1894 és 1895.-iki évfolyama ugyanis folytatásokban közli a következő című művet:

A sötét világ.

Egy író életéből.

Írta: Tolnai Lajos.

Az első közleményhez fűzött szerkesztői jegyzetben azt olvashatjuk, hogy ez az cikksorozat "míg egyrészt érdekes és új világításba fogja helyezni irodalmi és társadalmi életünknek egyik legfontosabb korszakát, addig másfelől kezünkbe fogja adni a kulcsot Tolnai Lajos hatalmas és - mondhatni - a magyar irodalomban páratlanul álló írói egyéniségének megismeréséhez és érthetővé fogja tenni azt a sok tekintetben sötét világnézetet - mások szerint pesszimizmust - mely Tolnai műveit át-
lengi." Valóban így is van, éppen ezért munkám első felét, melyet Tolnai életének és egyéniségének szentelek, erre az önéletrajzra építettem fel.¹ Nem riadtam vissza attól sem, hogy ezáltal tanulmányom terjedelme jelentékenyen megnő: ez az önéletrírás ugyanis általános irodalmi vonatkozásainál fogva egyenesen közérdekű, másrészt pedig - csodálatos módon - mindeddig meglehetősen ismeretlen maradt még az irodalommal hivatásszerűen foglalkozók előtt is.²

Kísérjük tehát figyelemmel ennek az érdekes embernek élettörténetét, mindig meghallgatva: hogyan látta önmaga életének eseményeit.

1.

Más segédforrást nem használtam, de nem is használhattam - mivel nincsen: a többi adatot a legkülönbözőbb ujságokból, folyóiratokból és könyvekből kellett összegyűjtenem; ez szintén mutatja, mennyire elfelejtették Tolnait. Az egyetlen részletesebb méltatás Jakab Ödön emlékbeszéde a Kisfaludy társaságban.

2.

Szinnyei József "Magyar írók" - c. munkájában sem említi Tolnainak ezt a művét.

Tolnai, az ember.

Tolnai Lajos 1837 január 31.-én született a tolnamegyei Györkönyben. Családi neve Hagymássy Lajos, családja a legrégibb magyar családok egyike, amely már az Árpádok alatt is szerepelt. Erdélyből kerültek Szapolyai alatt Magyarországra, a reformáció híveivé lettek, később sok református pap került ki közülük. Apja H. Sándor kétszer nősült, második házasságából született Tolnai Lajos. Anyja szintén régi nemesi családból származott: Kolosváry György földbirtokos Julianna leánya.^{3.}

Emlékirataiban mint gyermekkorának első emlékét eleveníti fel, hogy apja megpofozta a főbíró és ezért kiteszik a váraljai nótáriusságból. Anyja már ekkor korholja: te is olyan vagy, mint az apád, nem férsz meg az emberekkel. Egy kis lakásba költöznek a falu végén, Lajos sok időt tölt a vén Rémesné betegágya mellett, hallgatja a meséket a szegény mostoha leányról, Virág Lidiről, aki megbolondult, mert egy urfi elcsábította és azután elhagyta és a rossz emberről, aki várandós feleségét otthagyja.^{4.}

Közben anyagilag egyre süllyednek, birtokaikat elvesztik, átköltöznek Gyönkre. Legelső és legfontosabb megfigyelése, hogy itteni lakásuk szomszédságában van a zsidó templom és így már életének ezen korai és fogékony korszakában szoros összeköttetésbe kerül a zsidókkal.^{5.}

3.

A mostoha anya c. elbeszélésében apját és anyját rajzolja. Az Eszti néni c. elbeszélésében is előfordulnak.

4.

Mind ezek a tárgyak előkerülnek később T. irodalmi pályája folyamán.

5.

"Megösmertem szívöket, melyet a magyar ember oly félve akar megösmerni; fényes tehetségöket, mely Magyarországának egykor legnagyobb dagodása lesz; vasszorgalmukat, mely minden erélyt, ami bennük él - felülmul... Ha a vallás kenyér, mely soha el nem fogy: az ő asztalukon az. Ebből a kenyérből, mikor testvérem és legjobb barátaim elrejtették előlem Kenyeröket, én ettem."

Atyja belekerül az 1848-as mozgalmakba, nem keres semmit. anyja éjszakákon át varr, miközben Lajos mellette ül és hallgatja anyjának félig elfelejtett regényekből vett meséit és a hozzáfűzött tanulságokat: rosszak az emberek, a gazember boldogul, mi nem; mindig azon az úton járj fiam, amelyiken a világ jár. ^{6.}

Egy alkalommal padlásukon katonasapkát találnak, mire apját bebörtöndözik. A lelkiileg már amúgy is megviselt embert ez az esemény testileg is megtöri és rövidesen meghal. ^{7.} Atyja halála után Lajos lesz szinte az apahelyettes, megtanulja a könyvkötést és a hajnyírást /két olyan eszközt, mely sok befolyást szerzett számára - mint ő maga gunyosan megjegyzi./ Lassanként jobb helyzetbe kerülnek, ő lesz az iskolai könyvtáros; sokat olvas; különösen Kisfaludy Károly vígjátékai, Kisfaludy Sándor regéi és Garay balladái ragadják meg lelkét; nappal tanul, fát vág, disznót etet, éjjel - míg anyja varr - ő kedves költőit olvassa fennhangon. Szeretett tanárának, Fülöp Lajosnak tanácsára azután a középiskola alsó négy osztályának elvégzése után a nagykörösi gimnáziumba megy.

Nagykörösen működött ekkor Arany János is, akinek tantárgyait megtanulni "mindenki becsületbeli dolognak tartotta." Balladákat kezd írni Arany modorában. Hetedista korában Arany odaadja neki lemásolás végett verseit. ^{8.} Mivel munkájáért semmit sem akart elfogadni, "tekintettel szegénységére" Arany a Tomori Anasztáz öt aranyas pályadíjából háromat neki ítél, kettőt pedig nagy dicséret mellett Szilády Jánosnak, az Áron öccsének. ^{9.}

6.

"Igy készültem az írói pályára, ha ugyan erre készül valaki. Csak Isten megüti az ember vállát, hogy: jer! és azután, ami kell: az lesz."

7.

Önéletrajzában leírja, hogy egy alkalommal anyjával a patak partján mostak; anyja közben sirni kezdett: meglátod apád meg fog halni. Mire hazaértek, apját holtan találták. Ezt a jelenetet egyik elbeszélésében is feldolgozza.

8.

Munkája elkészültével felviszi azt Aranyhoz. A lakás leírása után ezt a kissé különösen hangzó mondatot találjuk Tolnai visszaemlékezéseiben: "Itt írt, itt teremtettem halhatatlan balladáit, genreképeit, kissé száraz fanyar, tudakos ódáit a Gyulai Pál Shakespeare-je." - Egy alkalommal - az

Anyja unszolására a gimnázium elvégzése után Pestre jön, Török Pál papnöveldéjébe. Engedelmeskedik anyjának, bár sem hajlama, sem érzése nem viszi erre a "szép, de rettenetes" pályára. Növendéktársai között van Győry Vilmos és Thaly Kálmán is. Vizsgái után Török Pál magamellest tartja káplánnak, majd a református főgimnáziumban vállal magyar - latin - görög szakos tanári állást. /1860/

Hogyan látta Tolnai Lajos az utolsó 10-15 év magyar irodalmát? Petőfi kerül előtérbe. "Mint a lepkék a tűzfényre: úgy rohant az ósdi kritikusok s a nagykörösi királyköltő dicsőítő satelleseinek erőszakos hada e csodatünemény halhatatlan alkotásaira." ^{10.} Feltették Vörösmarthy kultuszát, pedig most már i g a z i m a g y a r költőre van szükség, már nem kellene a régi magyar-német, magyar-latin költők! A Csengery-Kemény-Gyulai triumvirátus felhozza Aranyt Pestre, megteszi vezérnek, megindítják a Budapesti Szemlét és a Figyelőt. A fiatal irodalom pedig ezalatt titkon Jókai felé fordul. Tolnai is irogatni kezd és egyizben elviszi verseit Aranyhoz. Mit akar ezekkel? - volt a válasz. Ne írjon. Tanuljon nyelveket, a verseknek pedig hagyjon békét. Tényleg hozzáát a nyelvekhez. Angol, olasz és francia lapokat járát, ^{11.} Byront, Bérangert, Tassot, Goethet és Cervantest olvassa.

Ha megvizsgáljuk, mennyire helytállóak Tolnainak itt ismertetett irodalmi nézetei, mindjárt észrevesszük, hogy már nála jelentkezik az a teljesen hibás felfogás, amely egymással össze nem hasonlítható költőket összehasonlít. Tolnai Arany háttérbeszorításával akarja jelentékenyebbé tenni Petőfit, később mások Petőfit támadták azért, hogy Arany nagyobbak lássék ma már mindenki előtt világos, hogy az ilyesfajta osztályozás igazságtalan és hamis. Épp így különösen hangzik, hogy, Gyulaiék "megtették" Aranyt vezérnek, hiszen tudjuk, hogy a Toldi költője saját erejéből vipta ki tekintélyét a korabeli magyar irodalmi életben.

(hübe)
Tolnainak volt igaza

1860 őszén köszöntött Tolnaira - mint mondja - az első boldog óra. Ekkor jelent meg első verse nyomtatásban: Tóth Kálmán a Hölgyfutárban kiadta H e r o d e s c. balladáját. A költeménynek - mely Tolnai Lajos aláírással jelent meg - nagy sikere volt, általában Tompát sejtették az álnév mögött. ^{12.}

A nő nem játszott oly nagy szerepet Tolnai életében, mint sok más költőjében, vagy legalább is - nem annyi nő. Első kegyeséről - akivel egyébként kevesebbet beszélt, mint Petőfi Etelkájával - megemlíti, hogy elcsábította egy hitvány ember, "valami gitáros énekművész". Néhány év múlva a Margitszigeten megpillant egy csodaszép barna leányt, Sugár Fannyt, akit azután rövidesen feleségül is vesz. ^{13.} A leánynak nagy irodalmi műveltsége, széles nyelvbismerete és igen fejlett esztétikai érzéke volt, úgyhogy később férjének valódi munkatársává vált.

Egyikben Aranyéknál volt látogatóban Tolnai és valami nagykőrösi hangversenyről mesélt; Aranyné és Juliska biztatták, hogy írja ezt le, érdekes elbeszélés válnék belőle. Rövid idő múlva fel is viszi az elbeszélést Aranynak, akinek megtetszik és a Figyelő következő számában közli is. Ez Tolnai első kísérlete a próza terén.

Házassága évében kiadja első kötetét, amely mindenfelé nagy és megérdemelt feltűnést keltett [Költemények]. A siker könnyen érthető, ha figyelembe vesszük, hogy ebben az időben a magyar költészetben a Petőfi-utánszók uralkodtak, akik azonban mesterükhöz csak egész jelentéktelen külsőségekben tudtak hasonlóak lenni, tehetségük és eredetiségük pedig alig volt.

akkori magyar irodalomról beszélgettek - Arany így nyilatkozott: Lissz-nyai? Ezt olvashatja egy semmi. Tóth Kálmán? egy semmi. Szász Károly? Egy utánszó semmi. Lévyay? Ezt olvashatja. De kezeivel úgy tett, mint amikor kicsinylést fejezünk ki. Tompáról, Petőfiről ekkor még nem szólt. Elragadtatással beszélt azonban Jókairól, kinek csodálatosan szép nyelvét, fantáziáját rendkívül dicsérte. - Ennek a feltűnően éles kijelentésnek hitelessége, sajnos, nem ellenőrizhető.

9.

"Engem tehát a másolás és szegénység ütött poétává."

1866-ban báró Eötvös József ajánlására beválasztják a Kisfaludy-Társaságba. A következő évben ennek kiadásában jelenik meg első regénye: A nyomorék. Ugyanebben az évben megjelenik még három kötet elbeszélése. Ez időben kezdődnek kellemetlenségei: megbetegszik, pénze elfogy, kapva kap tehát az alkalmon, mikor meghívják a marosvásárhelyi eklézsiára.

1868-ban rossz sejtelmekkel eltelve indulnak Erdély felé. Kolozsvárott Szűsz Gerő költő-pap házában - ahol lakomát adnak tiszteletére - egy orvos előkészíti őt a vásárhelyi kétszínű világra.¹⁴ Marosvásárhelyre diadalmenetben vonulnak be. Este nagy bankettet rendeznek - az első negyedévi fizetésből, melyről lemondatták azzal, hogy az jó hatást tesz. Megismerkedik a helybeli előkelőségekkel: minanyájukat kétszínűeknek és önzőknek látja. Borzasztó sullyal nehezedik ez a levegő lelkére. Rájön, hogy Szűsz Béla paptársának országszerte híres prédikációi - szószerinti fordítások Bersier-ből. Ekkor történik, hogy az egyházhelyettes főgondnoka elkerül a városból: díszruhát akarnak neki ajándékba adni, de Tolnai felemeli szavát a pazarlás ellen.¹⁵ Befolyásolni próbálják, a helybeli klikek megakorják nyerni maguknak, de - mint mondja - ekkor visszaemlékezik nagy hugenotta és skót elődeire és elhatározza, hogy vagy megy az ő újjukon, vagy leteszi a palástot.¹⁶ Lapot indít Erdély címmel, de mert valóságos irodalmat akar adni valóságos íróktól és nem hajlandó meghajolni a protekció előtt, a lap megbukik, miután már sokat ráfizetett. Ekkor írja "Fiamnak" c. költeményét és benne ezeket a pap szájából különösen hangzó, megrázó sorokat:

10.

Rendkívül érdekes az a kissé epés iz, amely emögött rejlik. Ugyanilyen az Aranyt jellemző másik kijelentés/lásd 8. jegyzet/

11.

"Tanultam, olvastam és - vónültem. Érett bennem a gonosz, mely annyi emberrel hozott keserű és szenvedélyes összeütközésbe". Ezek a beismerő szavak az egyedüliek, amelyekben Tolnai hajlandó belátni, hogy a sok-sok küzdelemnek nem csak - m á s o k az okai.

12.

Lélektanilag érdekes, hogy éppen "az első boldog óra" leírása után tartja helyesnek Tolnai, hogy élesen megtámadja a "Szászokat és Gyulaikakat," akik előzőnlötték irodalmi és kulturális életünket. Erős, sőt helyenkint durva személyes kifakadások után így kiált fel: "Sajnálom, hogy ilyen gyátlázatos irodalmi viszonyok között jókor be nem állottam hajósnak, vagy vámszedőnek, vagy zsákhordónak a Dunaparton!" - Ez persze a 90.-es évek és nem 1860 Tolnai Lajosának hangja.

Tanulj, kis fiam, de még ne tanuld:

Hogy az ember milyen.

Tanulj, kis fiam, de még ne tanuld:

Hogy az Isten pihen.

Teljesen urrá lesz lelkén az elkeseredés; ekkor írja

Az urak c. regényét, amelyben azonban még nem tud uralkodni szenvedélyein. Ezt a regényt még Gyulai Pál is elismeréssel fogadja. ^{17.}

Más
Más környezetbe vágyik. Valaki közbenjár érdekében Trefort miniszternél, akinél rövidesen kihallgatásra is jelentkezik. Barátságosan elbeszélgetnek, majd - áttérve a tárgyra - megkérdezi Tolnai-^{18.} tól Trefort: Hogy van Ön Gönczy Pállal? A legrosszabbul kegyelmes uram - volt a válasz. Természetesen semmivé válnak a remények.

Otthon folytatódik ellene a hajsza, amelynek élén lelkesztársa, Kovács Áron, áll. Megvédi magát, de egyre újabb vádakot koholnak. Ekkor történik, hogy Kovács Áron - egészséges, hatalmas termetű, javakorban levő ember - hirtelen meghal. Mindenki Tolnai ellen fordul. A templomba revolverrel jár, mert lelövéléssel fenyegetik.^{19.}

Ilyen kedélyállapotban is elbeszéléseket, rajzokat, balladákat: mind visszatükrözi felizgatott lelkiállapotát. A hajsza mögött a Szászokat véli látni, ők izgatják ellene a népet.^{20.} Méltatlan-
kodva jegyzi meg visszaemlékezéseiben, hogy mennyire igazságatlan volt ellene ez a hajsza, ellene, akit-és erre még nem volt példa - egyformán hív temetésekre, eskető beszédek tartására, a luteránus, a katolikus, a görög-keleti és a zsidó.

13.

"Oh édes, aranyos... Fannym, te voltál az! nem kürtöltem nevedet szerelmi olcsó ciklusokba, csak félve írtam egy-egy verset a szép zsidó leányról, akinek szülei mezőkövesdi tehetős kereskedők voltak és csak nehezen tudtak beleegyezni, hogy legkedvesebb gyermekük keresztyén válásra térjen."

14.

Az orvos mesél: Itt nálunk a házasság semmi más, mint csere-bere. Minden okos házasság után az ember följebb emelkedik vagyonban, hivatásban, sőt becsültetésben is. Egyedül csak a pénz számít. Tudomány, jellem sziv, erkölcsös élet - az naivság, együgyűség. Minket százados történelmünk arra utalt, hogy gonoszul ébren legyünk. Ez a borzasztó köntörfalazás rettenetes emberekké tett bennünket.

15.

"Ennek a mellőzött ajándékiónak igen éles fogai és körmei voltak."

16.

Sohasem szabad elfelejteni, hogy ez egyoldalú beállítottság; ha az igazságot keressük, meg kellene hallgatni a másik oldalt is, ez azonban - sajnos - már nincs módunkban. Ha mai szemmel nézzük Tolnai magatartását

A főellenség Dr. Antal László, „Szászok befolyása révén elnöke, főgondnoka a marosvásárhelyi főiskolának, az egyház főgondnoka, a város főorvosa, elnöke egy csomó egyletnek és intézetnek. Ezt a nagybefolyású embert Tolnai a templomban megfedte^{21.} „jogtalan tulkapásaiért” Innen származik az ellentét közöttük; szerencséje, hogy az erdélyi református püspök, Nagy Péter, védelmébe veszi.

Közben átmenetileg kissé elülnek a harcok. Tolnai teljes erővel dolgozik. Megalakítja a Kemény Zsigmond Társaságot, melybe Erdély minden kiválósága – később még Szász Károly is – belép. A főváros figyelve is feléfordul, írásokat és cikkeket kérnek tőle Révaiék, a Budapesti Hírlap és Pester Lloyd. 1878-ban leánya születik, egy „tisztességes zsidó házaspárt” hív meg keresztszülőkné, ami szintén nagy felzúdulást kelt.^{22.} 1879-ben a Szászok kolozsvári egyetemén summa cum laude doktorrá avatják,^{23.} valamivel később a budapesti egyetem magántanára lesz. Három éves korában kisleánya meghal.

1882-ben megjelenik A bá r ó n é t é n s a s s z o n y, következő évben A z o s z l o p b á r ó c. regénye; ezek a helyzetet ismét felborítják. Az első hőseiben helyi előkelőségeket ismernek fel, a második pedig csupa személyeskedés. Ellenségei „Obscura camera” c. alatt röpiratot adnak ki róla és feleségéről. „Suum cuique” c. válaszában egyenesen a Szászokat ne-

16.

ugy látjuk, hogy minden kellemetlenségének az a merev visszautasítás lehetett az oka, amellyel az ottani vezetők távoltartotta magától és hogy velük sohasem azonosította magát.

17.

„Bár per-tu pohárral is megkínált egyszer e nagy műkritikus, soha baráti viszonyba nem jutottam vele. Nem szerettem modorát, mert mindig az őszinteség barátja voltam, mely tulajdonságot nála felfedezni nem tudtam.”

18.

Osztálytanácsos a kultuszminiszteriumban Trefort mellett.

19.

„Házam tetejére éjjeleken át hullott a hó. Én végeztem kötelességemet – bátran rendületlenül.”

20.

„Oh igen, a nép, mint a tenger, bobaog, ha ölelhet, szaggathat. A nép minden – az egyén semmi.”

21.

Tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy ezt igen helytelenül tette; az igazságkeresésének ez a naiv és idealista módja már Tolnai idejében is csak ellenségeket teremthetett.

vezi meg szerzők gyanánt. Egy régebbi ügye miatt megindított, de közben megszüntett egyházi pert újra felvesznek ellene; a nagyenyedi egyházmegyei bíróságnál azonban, melyben Antal László rokonai viték a vezető szerepet, mindenkit meggyőz a maga igazáról. Diadalmenetben tér haza.

A szerencsétlen véletlen itt megint beleszól Tolnai életébe: jóakarója és védelmezője, Nagy Péter püspök meghal és helyébe Szász Domokos kerül. Erre azonnal lemond papi állásáról; a lemondást természetesen örömmel elfogadják. ^{24.} Elutazna, de még utiköltségre való pénzre sincsen. Ekkor felkeresi őt egy helybeli lakós, Baruch Adolf és felajánlja, hogy annyi pénzt bocsát rendelkezésére, amennyire szüksége van. Majd visszaadja, ha tudja.

Felutaznak Budapestre egy orvos-rokonuk családjához: itt gyanus kérdésekkel barátságtalanul fogadják őket. Lakáskeresés közben találkozik egy régi legkedvesebb barátjával, Komócsy Józseffel, aki alig félév előtt Vásárhelyen nála töltött néhány hetet: most hirtelen egy kapu alá surran Tolnai elől. Találkozik Gyulai Pállal és Szilády Áronnal is, akik nem ismerik meg. Meglátogatja Vadnay Károlyt és látja, hogy a Fővárosi Lapok sincs többé nyitva számára. Nagynehezen szerez a Damjanich utca egyik legszélső ócska földszintes házában kis nyári lakást - téli szállásul. Végre állást kap: a Dob utca szemetes forgatagában "szerkesztődött" egy ismeretlen hetilap, a Gondúzó, ^{25.} ennek a főmunkatársa lesz havi száz forint fizetéssel.

22.

Marosvásárhely református papja talán talált volna református kereszt szülőket is gyermeke számára. Nem kellett tehát tulságos elfogultnak lennie annak, aki megütközött Tolnai eljárásán.

23.

Erről az eseményről beszámolva a Pesti Hirlap 1879 február 15.-i száma megjegyzi, hogy a doktorandust úgy a szigorlat után, mint az eredmény kihirdetésekor a nagyszámu hallgatóság lelkesen megéljenezte. - Tolnai doktori értekezése egyébként "Tompá Mihály költészete" címmel a Budapesti Szemlében is megjelent. /1878/

24.

Ennek az elhatározásnak kissé homályosak az okai: Tolnai maga sem magyarázza. Önkénytelenül is felvetődik a kérdés: ha annyira biztos volt igazában, miért hátrált meg a készülő kellemetlenségek elől ő, aki már annyi megpróbáltatással nézett szembe.

25.

Szerkesztője Mártonffy Frigyes.

Akadnak azonban jó emberek is. Szana Tamás felszólítására felolvasást tart a Petőfi Társaságban, nagy sikert arat, a figyelem ismét felé fordul: a Pesti Napló, az Ország-Világ, a Gondozó, a Regénytár és a Magyar-Szalon egyszerre közöl tőle regényt; külföldi lapokban hétről-hétre jelennek meg cikkei. Volt olyan vasárnap, mikor nyolcz-tíz lap közölt tőle cikket. Falk Miksa és Silberstein Adolf, a magyarországi németnyelvű ujságírásnak ez a két ismert alakja nagyon méltányolja Tolnai munkásságát.

Ekkor elhatározza, hogy az egyetemtől előadási jogot^{26.} kér a magyar irodalom valamelyik korszakából. Gyulai Pál és Beöthy Zsolt hidegen visszautasítják. Egyikük kijelenti: Amig én itt leszek, soha. Később még egy ízben megkísérli, hogy előadásokat tarthasson az egyetemen. Herczegh Mihály, a jogi kar akkori dékánja pártfogolja kérését. Elmegy Gyulaihoz. "Egy bolond már^{27.} van az egyetemen, egy Arany ellenség, nem kérünk többet"- volt a válasz. Elmegy Beöthyhez, aki tanítványa volt s kit pályája elején a legigazibb barátsággal támogatott. Közben azonban "veszett tolla" őt is megszúrta egyszer-músszor. Különösen fogadja Tolnait. "Az egyik arca mintha azt mondta volna: Isten hozott professorom, a másik pedig: gyűlöllek, amig élek!" Gyulai rideg volt, de őszinte s ez a férfi előtt érdem, Beöthy sima, de nyelve mint a kígyóé. Mentül műveltebb az ember irodalmilag: annál kevélyebb és szívtelenebb."^{28.} Az egyetemi előadások lehetősége ezzel teljesen és végérvényesen megszűnt.

26.

Az itt következőket szigorúan Tolnai feljegyzései alapján és részben saját kifejezéseinek felhasználásával mondom el.

27.

Bodnár Zsigmond.

28.

Nagyon merész és nagyon igazságtalan megállapítás. Egyébként érthető, hogy az egyetem nem fogadta nagy lelkesedéssel azt az embert, akinek egyenetlenkedéseiről és összeütközéseiről országszerte beszéltek és akinek összeférhetetlenkedése közismert volt.

Egy alkalommal a Kisfaludy-Társaságban felolvassa A tinó c. elbeszélését. Nagy tetszéssel fogadják; Salamon Ferenc, Tóth Lőrincz és mások elragadtatva nyilatkoznak róla. Ferenczy József, aki a kormány megbízásából a nép számára "Mesemondót" szerkeszt, átkéri a mesét. Meg is jelenik, de rövidesen leérkezik Trefort leirata: a meglevő példányokat el kell kobozni, mert az elbeszélés kigunyolja a vallást, az erkölcsöt és a tudományt.^{29.} Tolnai Trefort elé nem kerülhet, Eötvös Lóránt, Wlassics soha nem veszik észre, míg a külföldön egyre többen ismerik meg.

Ekkor nagy megtiszteltetés éri: Királyi Pál megbízza a Fővárosi Közlöny szerkesztésével.^{30.} A kritikai élet pang, a Budapesti Szemle szerinte nem felel meg a kívánalmaknak, ezért megindítja Irodalom c. lapját, melyről büszke elégtétellel állapítja meg, hogy soha addig oly szép külsejű magyar hetilap nem jelent meg. Az előfizetők azonban gyéren jönnek, a főrésszéves nem akar többet áldozni, a zsidóság is elfordul a laptól, mert Kiss Józsefről írt tanulmányában megsértette a zsidó ritust.^{31.} A lap megbukik.

Irodalmi körutra határozza el magát. Leutazik Szabadkára: a siker elmarad. Belekeveredik a politikába, megcsalják és félrevezetik: pártja megbukik, sőt politikai tevékenysége miatt elveszti a Fővárosi Közlöny szerkesztői állását is. Trafikra pályázik - nem kapja meg. Kézenegedély kellene tanári álláshoz - Trefort nem fogadja. A nagy lapok bezárják előtte kapukat, sehová sem írhat.

Ekkor történik, hogy Mehner eladja a Képes Családi Lapokat egy gazdag ügyvédnek, Dr. Murányi Árminnak. Ez felkeresi Tolnait: vállalja el a főmunkatársi állást; üthet ha akar^{32.} őt is, tollát soha meg nem fogja. A Kazinczy utcai polgári^{29.}

Talán a Tudományos Akadémiát - jegyzi meg Tolnai gúnnyal.^{30.}

Ezt csak érdemeinek köszönheti - mondja - mert befolyásos ismerőseit soha sem használta fel. Azt persze elfelejti, hogy néhány sorral előbb mondta el, hogy egyik ismerőse felépíttette házát, a másik berendezte kertjét.

^{31.} "Kiss József azóta annyi szépet írt, hogy legjelesebb költőink egyike."

^{32.} "Azóta szívvel-lélekkel itt vagyok. Murányi barátomhoz engem a leg-
őszintébb barátság fűz."

fiúskolába kerül, mint óraadó tanár. Helyzete lassan javul.

Eddig tartanak Tolnai feljegyzései. A befejezésből pedig álljanak itt ezek a kiragadott mondatok:

"Azoknak, akik büntöttek: rég megbocsátottam. Új harcokra már sem időm, sem erőm. Kritikusaimmel általában megeléghettem, még a külföldi lapok is nagyon méltányoltak. Majd kiderül, igazuk volt-e. Sohasem akartam mást, mint igaz lenni, a való életet adni szívemen át. Gyönyör volt nekem, ha valamit szegény áldott, sokat szenvedett szülőimről írhattam, ha koporsóikra ráborulhattam, ha poraikat csókolhattam... Oh, írjam-e tovább a sötét rajzokat? Nem. Elég!"

Itt vége szakad Tolnai önéletírásának, de egyben nyilvános szereplésének is. Felesége halála megtöri az amugy is fáradt embert, visszavonul, betegeskedni kezd, míg azután 1902 március 19-én 65 éves korában Budapesten meghalt. Sirjánál elnémulnak a sokszor bizony általa felidézett harcok és barát s ellenfél részvétele és tehetsége iránti elismerések kíséri sirjában.^{33.}

Jakab Ödön már említett emlékbeszédében szép és találó képet fest Tolnai egyéniségéről.^{34.} Sokat ígérő napsütéses reggelre ébredünk, de egyszerre borulni kezd, vésztfjósuló fellegek jelennek meg az égen, villámlik - és délutánra csupa sár a föld. Estére pedig észrevétlen hanyatlik le a nap, mely reggel oly fényes ragyogással kezdte meg útját.

Ez a Tolnai Lajos és még sok-sok magyar genie életének története.

33.

Az Egyetértés 1902 márczius 20.-iki számában halála alkalmából többek között így ír: "Tolnai a magyar írói világgal nem tartott semmiféle közösséget ... Csodás elszigeteltségben élt a főváros társaságának kellő közepében, üldözöttnek képzelte magát, holott mellőzött volt. Irodalomtörténeti szempontból a legelső, a legértelmesebbek közé emelkedik alakja. Egyetlen hibája, hogy alakjaival szemben nem tárgyilagos. Az objektív költészet lényege ellenkezik azzal, hogy az író alkotott alakjait szeresse vagy gyűlölje, pedig Tolnai ezt megtette. S ebben rejlik a titka egész élete diszharmonijának is."

34.

Felolvasta a Kisfaludy Társaság 1903 november 25.-én tartott ülésén.

T o l n a i, a z e l b e s z é l ő.

Tolnai elbeszélő műveiben nyoma sincs azoknak a jellemző vonásoknak, amelyeket a szabályok az epikus munkák sajátosságának tartanak. Az epikai nyugalom - néhány fiatalkorú írásától eltekintve - sehol sem található. A cselekménybe minduntalan közbeszól, a szereplők szavaihoz hozzászól, hőseit gyűlöli és szereti, szinte minden során látszik, hogy együtt örül és szenved hőseivel.

Aki azonban mindebből azt a következtetést vonná le, hogy Tolnai rossz elbeszélő, az nagyon igazságtalanul ítélne. Elvégre az író, a költő - még ha epikus is - elsősorban: ember. Az egyiknek kényelmes, nyugodt élet jut osztályrészül: ha az ilyen ember írni kezd, nem csoda, hogy hűvös nyugalommal mesél, hogy tárgyilagosan mondja el hőseinek küzködéseit, sikereit és csalódásait. De ugyanekkor látunk embereket, akiknek élete ugyszólván születésüktől halálukig csupa küzdelem és nyomoruság, akiket megcsalt az élet és megcsaltak a barátok. Vajjon nem természetes-e, hogy az ilyen ember nem sokat törődik a stilisztika szabályaival és a műfajok elméletével, amikor minden agysejtjét betölti a nagy kérdés: mi lesz velem és mi lesz családommal? És amikor éjjel-nappal a "mi lesz" súlyos problémájával foglalkozik, nem természetes-e, hogy íróasztala előtt ugyanezek a gondok gyötrik. Így keletkeznek, lázas és átvirrasztott éjszakák után azok a művek, amelyek - ha a szabályok betűihez ragaszkodunk - nem regények és nem époszok és így alakulnak ki a költő képzeletében azok a hősök, akik nem epikus hősök, mert hiszen nincs is önálló akaratuk: az író játékszerei csupán, ő beszél, ő hadakozik és - nagyon gyakran - ő bukik el hősei nevében.

Akin pedig ezeket a valóban vérrel és ideggel írt történeteket még is elítéli, az a szabály és betű előbbrevalóságát hirdeti a valósággal, az élettel szemben: az a lehet kitűnő kritikus vagy esztétikus, aki teljesen pontosan megtudja állapítani: mikor szép a stilus vagy mikor felel meg a dramaturgia követelményeinek

egy dráma, de egészen bizonyos, hogy soha sem kellett megoldania azt a kérdést, hogy mit fognak másnap ebédelni gyermekei és hol fogja estére lehajtani fejét.

Tolnai Lajos vérbeli elbeszélő és vérbeli regényíró: már ~~élete~~ is a legmeggrázóbb regény.

Az 1867.-i esztendő fordulópont a magyar regényírás terén is. 67 előtt regényíróink leggyakrabban a múlt felé fordultak és világnézetük uralkodó vonása az idealizmus volt. A képzeletnek volt lényeges szerepe ezekben a művekben, a gondolatok merész szárnyalása, a fantázia erős előretörése sokszor teremtett tulzott, valószínűtlen helyzeteket.

Tolnai fellépése idejére esik irodalmunk két irányu terjeszkedése: terjeszkedik befelé: lelki analízist ad, keresi a lélek ferdeségeit és visszataszító kinövéseit, egyszóval az embert mint pathologikus lényt kezeli: ugyanekkor terjeszkedik kifelé is és addig figyelemre nem méltatott, mellőzött alakokkal dolgozik: bevonul az irodalomba a gyerek, a paraszt, sőt megjelennek mint az események hajtóerői, az állatok is.

Tolnai e l b e s z é l é s e i részben összegyűjtve, részben szétszórta jelentek meg. Összegyűjtve a következő kötetekben: Beszélyek /1867/. Életképek /1867/. A mai Magyarország /1889/. Elbeszélések /1892/. Majanem minden elbeszélése életkép, még pedig az élet sötét oldaláról. R e g é n y e i két irányuak: társadalmi vagy lélekrajzot adnak. Tárgyuk a falu, a vidéki társadalmi élet és a rossz közigazgatás. Csoportokba osztásuk azonban nem lehetséges, mert határvonalat húzni nem lehet közöttük. Tolnai elbeszélő stílusának főjellemvonásai: az erős szatíra és a kesernyés humor. Uralkodó vonás műveiben a pesszimizmus. Ábrányi szerint "regényeiben a jó fizikai elbukása a jó erkölcsi fölemelkedésével kapcsolatos." Annyit jelent ez a megállapítás, hogy nála sokszor elbukik a jó ember, de a jó maga soha. Pl. Tarczali, Várhegy polgármestere elbukik, de a jó ember ideálja annál magasabbra emelkedik. Alapos pszichológiával dolgozik. Műveit az elnyomott társadalmi osztályok világnézete hatja át: ebben megelőzi korát.

Lássuk most fontosabb elbeszélő műveit időbeli sorrendben. Megjegyzem, hogy az egyes munkák ismertetése nincs arányban azok terjedelmével: a dolog természeténél fogva azokkal a művekkel foglalkozom részletesebben, amelyek életrajzi vonatkozásaiknál fogva különösen figyelemre méltók, vagy amelyek az író fejlődése szempontjából fontosak. Az időrendi tárgyalás mellett szól az a körülmény is, hogy Tolnai művei bizonyos fejlődést, illetőleg fokozást mutatnak: az író pesszimizmusának fokozatos elhatalmasodását.

B e s z é l y e k. [2 kötet, 1867/ A "Szomorú"-ék c. elbeszélése a rossz családi élet pusztító hatásának rajza. Dárday György, a tudós ; fiatalokorában elcsábította a szakácsnét, majd anyjára szívére vette a dolgot, hogy elvette feleségül. Az asszony fölébe kerekedett, életét pokollá tette, úgy, hogy Dárday lassanként testileg lelkileg tönkre ment. - Érdekes a Dárday szájába adott elmélkedés a sorsról: "Miért nem megyek semmiben semmire ? a fátum! miért nincs semmihez kedvem ? a fátum! Nagy szó ez, ezt csak falun lehet igazán értékelni, ahol az embernek annyi a baja. Járomszög törlik: fátum, ökör döglük: fátum, bort nem veszik: fátum, gabona nem kél: fátum." Régi levelek. A történetet - t. i. hogy miképpen győzedelmeskedik a nemesi gazdag családból származó fiatalember és a szegény árva kis zsidóleány szereleme mindenféle akadályon - érdekes keretbe foglalja. Egy árverésen iróasztalt vásárol és ennek a fiókjában nyolc levelet talál. A leveleket egymás után közli és azok mondják el ezt a kalandos házassági esetet. Tanulság: a szív szava mindennél erősebb, nem azt kell keresni, ami elválaszt, hanem ami összefűz. A paraszt nótáros. Egyszerű falusi történet a házasulandó ifju utáni veszekedésekről és intrikákról. Itt találkozunk először Tolnainál többször előforduló alakokkal, mint az öreg nyugalomba vonuló rektor, a már harmincon felüli lány stb. - Malvin kisasszony. A gazdag Pintér unokák nevelője megszereti a zongoratanitónőt, Pintérné azonban unokáját szánja a nevelőnek. Elbocsátja a lányt és rágalomokkal bizalmatlanságot kelt a két fiatal szív között. Tíz év után találkozik újra a két volt szerelmes: ekkor már hiába

minden, egy élet ment tönkre azóta: Malvint anyja eladta és most testileg-lelkileg megtörve fekszik halálos ágyán. Az elbeszélésen mély érzés vonul végig. - Az öt forintos. Egy irnokot a véletlen pénzhamisításra visz, de elhatározza, hogy csak addig folytatja bűnös mesterségét, míg családját tűrhető anyagi helyzetbe nem hozza. A Célját azonban nem éri el: a jó utra visszatérni nagyon nehéz. - Ez az elbeszélés Tolnai egyik legsikerültebb munkája. Kiválóan jellemzi a szereplőket, különösen megrázó erővel rajzolja a szegény irnok vergődéseit. Bodnár Zsigmond szerint e novella megjelenése után Török Pál superintendens megkérdezte Tolnait: "Ugy-e kedves barátom, ön csinált már bankót? mert ily kitűnően élénk állítani e kedélyállapotot csak az képes, aki maga is benne volt." /Koszoru 1885:28 sz. Bodnár Zs.: Tolnai Lajos a regényíró/

É l e t k é p e k. /1867/ Ez az elbeszélés-gyűjtemény az előbbinél lényegesen kisebb értékű történeteket foglal magában.

A lutris mester. Jónás mester egy éjjel megálmodja, hogy mely számokat játszon meg a lutrin: elhanyagolja a munkáját, családját, hőszen "ugyis biztos a szerencséje". Egész pénze eluszik a játékon és tönkre megy. Az Eszti néni a boldogtalan a boldogtalan családi élet kálváriáját mutatja. A sárga ház hősét mindenki megcsalja, elsősorban a nők: ők a férfiak legnagyobb ellenségei. Flóra vendége a fiatal korában minden kérést kikoszarozó és ezért megvénült leány szomorú életét meséli el.

A n y o m o r é k. /1867/ Tolnai első - kisebb terjedelmű - regénye. A falusi intrikák és csalafintaságok egész szövevényét felvonultatja, ez a tulzás a meglehetősen vérszegény történet mellett nem válik előnyére.

Az Eraős család feje anyagi gondok elől a halálba menekül. Az özvegy és három nagy leánya a családot a romlás szélére viszik, hiába tiltakozik a fogadófiú, a nyomorék Dénes. A negyedik leány, a kis Ilka nevelőjét kiutasítják a házból, mikor látják, hogy ő is Dénes pártján van. - Mulik az idő, a volt nevelő a faluba kerül lelkésznek. Eraősné - titkos terveket forgatva fejében - dicséretekkal halmozza el első beszéde után a fiatal papot és meghívja őt házába. A látogatás után megállapítják, hogy a lelkésznek a kis Ilka tetszett legjobban: tehát kész a teru: legközelebb egyedül hagyják őt Ilkával. "A kivetett tör lecsapódik" és a lelkész mekéri Ilka kezét. A fiataloknak még sok akadályt kell legyőzniök, de a nyomorék Dénes segítségével végre egymáséi lesznek.

Sok érzéssel rajzolja Tolnai "a nyomorék", Ilka és a fiatal lelkész alakját. Irodalmi érték tekintetében az első fejezet, mely mint önálló novella is megállja a helyét, szinte jelentősebb, mint az egész

regény. "Az atyafifogó" címmel bemutatá itt az író egy szép fiatal asszonyt, aki egyszer megfélekezve magáról összecsókolódzott egy fiatal arótostóttal. A férj ebbe beleőrül és ettől fogva folyton lesi a arótostótokat, házipeli és megvendégeli őket, majd pedig arra kényszeríti feleségét, hogy táncoljon velük és csókolja meg őket. "hiszen atyafiak".

Az u r a k. /1872/ Első nagyobbbszabásu munkája a politikai regények közé tartozik: a beamterek magyarországi életét rajzolja, akik otthon senkik sem voltak, itt nálunk pedig élet-halál urai. Az egész munkán erős moralizálás vonul végig, megtanuljuk, hogy a boldogság nem egyenlő a gazdagsággal, hogy a nagyraagyó ember előbb-utóbb megbűnhődik stb. A szereplők szenvedélytől elvakult emberek.- A regényt Császár Elemér Tolnai leglogikusabb, legkerekébb művének tartja: kissé egyhangu azonban, hogy az író állandóan egy és ugyanazon tárgy: a férjfogás és kiházasítás körül mozog: cselekménye ennél fogva meglehetősen szegényes.

Érdekes, hogy Gyulai Pál, aki pedig meglehetősen szigoruan bírálta el kortársai munkáit, Tolnainak ezt a művét elismeréssel fogadja, bár a jellemek rajzát elhibázottnak tartja. /"Ez izetlen embereket izetlenül is rajzolja szerző." Budapesti Szemle 1873/

A történet Mező-Mihályfalván játszik, amelyet a sok német hivatalnok egészen eláraszt. Minden oldalról megindul a különféle csillogó teru szövögetése: a gazdag Vörös Gábor menyasszony-leányát szánja a hozzá beszállásolt özvegy főbirónak, Bokros Mihályné viszont, Vörös leányának jóvendő anyósa, a főadószedő leányát szemeli ki völegény-fia részére. Az idegen-örülettől megzavart emberek között alig marad valaki józan. Rövidesen feltámad azonban a magyar világ és a hivatalnokokkal együtt azok is kivonulnak az országból, akik hiu önzésből az idegenek oldalára álltak.

A z é n i s m e r ő s e i m. /1872/ Ennek az elbeszélés-gyűjteménynek a hősei javarészt élő emberek, innen ered a cím is.

Könyves Tamás ur a magyar irodalomban szinte páratlanul álló kitűnő rajza az agglegénynek. Könyves Tamás az agglegénykór tagja egyik barátjának család körébe kerül és szerelmes lesz: Mi-re elhatározza, hogy megkéri a lány kezét, addigra az már menyasszony. Könyves Tamás ur pedig visszatér agglegény-köréhez és - szokásához. - A mostoha anya. Az anya beteg, helyette legnagyobb leánya vezeti a háztartást: ezt a leányt azonban a beteg asszony nem szívelheti és feleségül kényszeríti egy sok gyermekes özvegy emberhez. Mostoha lesz, de minden tekintetben jó, önfeláldozó mostoha. Sok durvaságot kénytelen eltűrni s mikor anyja meghal, zokogva borul annak a koporsójára, aki életét tönkre tette.

A s o m v á r i F é n y e s Á d á m u r. Ez az elbeszélés Tolnai fiatalkori emlékeinek szülöttje. /1874/ Különösen a főhős alakját festi meg színekkel: Fényes Ádám urat, atyja megszemélyesítőjét.

A bécsi krach átsap Magyarországra és a somvári kereskedő, Fényes Ádám is súlyos veszteségeket szenved. Elhatározza, hogy mindenét pénzre teszi és hitelezőit kielégíti, de becsületes ember marad. Tervéről mindenki lebeszéli, ő azonban megmarad szándékánál. Első segéde, akit minden titkába beavat, rutul visszaél bizalmával. Koldusbotra jut, mert új vállalkozásai sem sikerülnek: jó módban levő rokonai nem akarnak tudni róla. Testben-lélekben összetörve tér haza és felesége - aki mindent előre megjósolt - szeretettel ápolja haláláig.

Az elbeszélés folyamán ezeket a megható emlékeket eleveníti fel Tolnai Lajos: "Én láttam egy szerencsétlen öreg párt - vajjon itt e lapokon felhozzalak-e titeket kedves, rég elhamvadott öregek? igen nálunk is így ment minden. Mikor a nyomorúság, a meg nem érdemelt szegénység beköszöntött, hányszor láttam, mikor a szerencsétlen apa éveken át a kemence mellett üldögélve fogdott, roskadott és beesett szemével órákig maga elé bámult és a kemény munkához nem szokott, de kenyerét most nehéz varrással kereső erőtlen asszony fejét lehajtva sirt, elfojtva minden zavaró zokogást; de nem tarthatta vissza az enyhítő könnyeket."

A nyolcvanas években a nép számára két füzetes vállalkozás indult meg, amely pár krajcárért jó olvasmányhoz juttatta közönségét. Az egyik volt a Révay Testvérek kiadásában megjelenő "Jó könyvek a magyar nép számára", a másik Méhner Vilmos "Magyar Mesemondó"-ja. Tolnai Lajos mindkét sorozat számára dolgozott: itt és egyebütt megjelent kisebb elbeszélései nem jelentősek, rendszeren valamilyen erkölcsi célnak vagy tanulság kereténél szolgálnak. /A nagy gróf komája. A Kovács fundáció. A tinó. A zsugori vagy a fősüvny kastély. /verses elbeszélés/. A szép dobogói malom. A Gábor Lánivelék szerencséje. A falu koronája. A rongyos. A kígyó. A lutris mester. stb./

A b á r ó n é t é n s a s s z o n y. 1882-ben jelent meg Tolnainak ez a legmozgalmasabb és máig is legismertebb regénye, amely már erősen mutatja az író lelken mind inkább elhatalmasodó keserűséget. Mindenütt ellenséget lát, természetes tehát, hogy a regény szereplői is leginkább rossz emberek. Az író már nem elég-szik meg az idegen uralom külső rajzával, hanem annak mélyére hatolva festi a Bach-korszak embereinek kegyetlenkedéseit és türhetetlen zsarnokságát. A kor rajzán minduntalan keresztültörnek az író személyes sérelmei, Sőt a regény második felében a személyes-

kedés egészen előtérbe nyomul.

A regény tartalma a következő: A gazdag László Károly aljárásfőnök egyetlen leánya, Vilma, jegyese a szegény Márton Sándornak. Dr. Schwindler Gusztáv báró azonban, az új kerületi főorvos, a László házaspárt rágalmaival Sándor ellen hangolja. Ezek után Lászlók a főorvosban látják Vilma férjét és Márton Sándort felszólítják, hogy kimélje meg házukat látogatásaitól. Vilma továbbra is Sándort szereti, de apja öngyilkossági fenyegetésekkel mégis ráveszi leányát, hogy megtartsák az eljegyzést. Az ünnepséget különös incidens zavarja meg: egy csomó toprongyos zsidó keresi Schwindlert, aki azonban gyorsan eltávolítja őket. - Mikor Vilma felelősségre vonja férjét, a doktor elneveti magát: ő sohasem írta alá magát, mint báró és sohasem állította, hogy született keresztény. A fiatal asszony beletrösköl sorsában és bár teljesen elkülöníti egymástól kettejük lakosztályát, kifelé elégedettnek mutatkozik.

Evek mulnak és egyszerre megváltozik minden. Suttogni kezdik: "jönnek a mieink"! és Schwindler az első, aki megérzi a változást. Hivataláról lemond, nevét Hunyadi magyarosítja, sőt koronázási követnek is őt választják meg. Közben Márton Sándor megnősül, feleségül veszi Vilma gyermekkori barátnőjét, Harkai Bellát. Vilma a pusztán kis iskolát alapít és a véletlen odavezeti Sándor két gyermekét is. A két barátnő - Vilma és Bella - így újból egymásra talál, Bella azonban betegeskedni kezd és rövidesen meghal. Vilma erre bejelenti apjának, hogy elváll Hunyadtól és Márton felesége lesz. Hunyadi nem veszi szívére a dolgot és egy szép napon eltűnik Nagy-Kakasáról, hátrahagyva apósa részére jó néhány nagy összegű váltóját. - Vilma ügyessége felvirágoztatja Márton Sándor szerény háztartását és a közben megszaporodott család teljes boldogságban él.

A regény mindjárt megjelenésekor nagy feltűnést keltett, ami érthető is, ha figyelembe vesszük, hogy Tolnai annak majdnem minden szereplőjét élő és részben közismert emberek után alkotta meg. Aki ismeri Tolnai életét, az első pillantásra felismeri például Dr. Schwindler Gusztávban Antal Lászlót, aki az írónak Marosvásárhelyi tartózkodása alatt oly sok keserűséget és bajt okozott.

A fő hős - nem mint a cím mutatja, László Vilma - hanem Schwindler Gusztáv. Az ő jellemének, illetőleg jellemtelenségének rajzára helyezi Tolnai a fősúlyt. Ami rosszat és becstelent ember elkövethet, az mind megtalálható Schwindler bűnei között. Ha önmagáról és pályájáról van szó, nem riad vissza családtól, szőszegéstől, hazugságtól, mások életének tönkretételétől.

A személyek jellemének megrajzolása nagyon egyoldalú.

Az még érthető, hogy az író az idegen uralom embereit kedvezőtlen színben tünteti föl, az azonban legalább is különös, hogy a szereplők között a jó inaulatu Márton Sándoron kívül nincsen egyetlen tisztességes magyar ember. A korrajz is hibás. Egy bíráló rámutatott, hogy Tolnai a szegény vidéki család házibutoraként szerepelteti 1851-ben a varrógépet, amelyet pedig csak 1850-ben kezdtek

gyártani - Amerikában. Ugyanilyen tévedés, mikor a kerületi főnök felesége 1851-ben Schwartz Mária svéd író műveiről beszél, holott ennek munkássága 1855 utánra esik.

A regény, mint költői alkotás, inkább részleteiben érdekes. Az író a kisebb fontosságú mozzanatok és alakok rajzában jobban tudja értékesíteni tehetségét.

"A báróné ténsasszony" egyébként "Az urak" mellett Tolnai második politikai regénye: ezzel a tárgykörrel rövidesen szakít az író és később megjelent társadalmi regényei a múlt helyett a jelen eseményei felé fordulnak.

Tolnai megfigyelő képességének bizonyítékak álljon itt a regény néhány kis részlete:

A Nagy-Kakasdi uri társaságban:

A társalgás németül ment, mert a magyar olyan nyelvet beszél, amilyent parancsolnak és könnyen megy neki, mint a gyerekeknek a papirosos fésűn való muzsikálás.

Schwindler ur egyleteket alapított felsőbb miniszteri engedéllyel, pomológiai egyleteket, ének és zenekarokat, méhész és borász társaságokat. Szeate az embereket innen is, onnan is, minden nap egy csomó éles, busmagyar fogat vitt haza a belső zsebeiben: azokat kifurta, cérnára fűzte, maszámozta, megdátumozta és ellátta a birtokosok neveivel. Volt a gimnáziumban egy költő, aki nemcsak a két szép metsző fogát adta, de igen szép verseket is írt az új korszak embereiről és embereire.

Egy helyen az emberi szabad akaratról találjuk ezeket az érdekes megjegyzéseket:

Ember - az a jó Isten a kezébe adta sorsodat. Fonj belőle szárnyat, hogy repülj: szabad: verj belőle láncot, hogy életeden át rab légy: szabad: csinálj belőle poklot mennyország helyett: oh szabad: sőt ha szeretnél belőle koldusbotot csinálni, mert a koldusbot minden botok között a legszebb és legalkalmasabb: azt is megteheted - mert szabad.

A n e m e s v é r. /1882: kétkötet/ Tolnainak ez a regénye a lélekrajz teljes hiányát mutatja. Ember-gyűlölete oly messze ragadja, hogy vág és üt mindenfelé: hősei gonoszak, de gonoszáguk indokolatlan és tetteik következtelenek. ^{1.} Nagy hibája ezenkívül a regénynek a terjengősség: ugyanazt mondhatjuk el itt is, mint első nagyobb lélekzetű munkájánál, "A nyomoréknál": teljes egészében gyenge, azonban egyik része, mely a pesti zsigiskolát rajzolja, Dickensre emlékeztető igen ügyes novella.

Reviczky szerint /Hon. 1882/ ez a regény az írónak a születési arisztokrácia ellen érzett gyűlöletének kifejezése. Ez a gyűlölet azután megzavarja tisztalátását.- Figyelemreméltó, hogy az alapjában érdekes tárgyat az író egyáltalában nem képes megfelelően feldolgozni.

A történet röviden a következő: A teljesen elszegényedett Benedek grófok férjhez adják Olga hugukat a dúsgazdag, de csak köznemes Dernyői Lóránt földbirtokoshoz abban a reményben, hogy így régi jó módjukat visszaszerezhetik. Rövid idő alatt azonban költségek sikkkel a fiatal ember vagyonát is elverik. Lóránt megbetegszik és meghal. Gyermekeit bátyja fogadja magához. 2. Beadja őket egy pesti internátusba /Dencz és Ehes egyesült táp és tanintézete, Régi szemét tér 112 II. em./, itt azonban rosszul bántanak velük, maga mellé veszi őket és embert farag belőlük. Utolsó jelenet: Olga grófnőt "bankó csinálás" miatt letartóztatják. Berzsenyi idézettel végződik a regény: így jár minden az ég alatt...

1. Jellemző az író megjegyzése a második kötet elején: "ne ily élesen, mert nem szép: mert nekem is, a bátyámnak ... a sógoromnak is fáj - mondhatja valaki. Ki az aki mondja? ki vagy, hadd írnom ide a te neved is."

2. Ugyanilyen irányu A jó szövetség c. regénye is. /K.Cs.Lapok 1894.

A z o s z l o p b á r ó /1884/ Ez a regény is bővelkedik személyes izű megjegyzésekben, a szereplők itt is kilenc-tized részben gazemberek, ami pedig a tartalmat illeti, igen sok ismerős motívummal találkozunk: szűdött arisztokraták, megvesztegethető áltudós tanárok stb. A regény hőse végig első személyben beszél.

Tizenhárom éves koromban apám meghalt, elvégeztem a helyi iskolát, majd az öreg-teleki gimnáziumba kerültem. Ugyanekkor íratták be a fiatal Ládár bárót is, akit még hazulról ismertem: megbeszéltük, hogy tanítgatni fogom. Hazaérkezésünk után a fiatal báró gyakran járt el hozzánk és udvarolni kezdett Juliska hugomnak, aki ömiatta még vőlegényétől is elidegenedett. Egy napon mulatságra hívták a báróékhoz és a lákománál ültünk, mikor egyszerre csak megjelent anyám, azzal, hogy az én nevemben oda hívták. Rosszat sejtve hazarohantam, akkor szökött ki a báró hugom szobájának ablakán. Utána vettem magam. "Ah de egy nyomorult szegény ifju mit keressen egy oszlopas bárót, ő a hazáé. Kabátja darabja itt a kezemben - de a mi becsületünk hol?"

A regény egyik érdekes jelenete, mikor az ifjút a gimnázium Rácz Károly nevű tanára meghívja magához és felolvassa neki verseit "szokott éneklő erdélyi modorában." Ma már mindenki ösméri a Rácz Károly verseit. Cifrák azok, de rosszak, hol Hugo Victor, hol Goethe, hol Arany, hol az Isten is tudná, kinek az utánzásai - de hiresek." Majd később: megkérdezi Rácz Károlyt, hogy mi az a genie. "Bátorság - jó modorral." Meg fogja őket ösmerni a két haza."- Atlátszó támadás a Szász-család ellen.

1885-ben Tolnainak három regénye jelenik meg: legtermékenyebb korszakainak egyike ez az esztendő. Legkevesbbé jelentős.

A f a l u u r a i c. regénye. Alig egyéb, mint vagdalkozás jobbra-balra, személyes természetű kirohanások gyűjteménye és elszenvedett valóságos vagy állítólagos sérelmek megtorlása. A cselekmény egészen háttérbe szorul. A regény keletkezésének körülményei erősen szubjektívek. A vármegye hatalmasságainak megvesztegethetősége, az igazságszolgáltatás csődje, a papi pályán működők züllése: Csupa fájdalmas élmény és emlék Tolnai lelkében.

A p o l g á r m e s t e r u r címmel jelent meg ez évben a második, terjedelem és tartalom tekintetében egyaránt jelentősebb regénye két kötetben. Ennek szereplői is válogatott gazemberek: az egész ország minden rendű és rangu csalója felvonul a regény egyetlen becsületes embere, a főhős: Tarczali Tamás polgármester ellen, aki naiv idealizmusával elbukik. Saját tragédiáját írja itt meg Tolnai, csak az a csodálatos, hogy nem tanult belőle. A regénynek egyébként néhány igen jól sikerült, önmagában is megálló jelenete van. A munka fő érdemére már Palágyi is rámutatott. /Koszoru, 1885/, hogy t. i. a hős külső küzdelmeit a családi életre való hatásukban nagy erkölcsi érzékkel rajzolja meg az író. A regény alapgondolata, hogy a mai világban egy ideális gondolkozású *ferfi* nem boldogulhat és el kell buknia.

Tarczali Tamás, a várhegyi polgármester önfeláldozóan küzd, hogy a község határában levő erdőt Várhegyhez csatolják. Nem tördök a minden oldalról felhangzó gyanúsításokkal és küldöttséget vezet Pestre az erdő ügyében. Pesten megismerkedik az írókkal és megbeszéli velük, hogy Várhegyen irodalmi ünnepélyt rendeznek. Hazaérve arra a meggyőződésre jut, hogy a terv megvalósítása csak egyes pesti zsebek részére volna előnyös és ezért el akarja azt ejteni. Ekkor azonban a helyi hatalmasságok Dr. Szoritsa László vezetésével felvonulnak Tarczali ellen. /Ex az alak Dr. Antal László tényleg élő és Dr. Schwindler Gusztáv költött személyre emlékeztet./ Az ellenpárt mutatkozik erősebbnek, a polgármestert még régi barátai is elhagyják. Várhegyen még is megtartják az ünnepélyt utána pedig Tarczalit Pestre csalják a pártlap szerkesztőjének. A polgármester lemond hivataláról és eladja a házát, birtokát. Eleinte rendben megy minden, mikor azonban egy alkalommal visszautasítja egy befolyásos ember irását, egyszerre zuhanni kezd. Utolsó kísérletet tesz és fellép képviselőnek. Megválasztanak, de avval a feltétellel, ha egy hónap múlva átlép a kormánypártba. Az ajánlatot elutasítja: mindenemből kiraboltak, de jellememet megőriztem - mondja. A lap megbukik, Tarczali pedig beáll egy vándorló színésztársulathoz, mint szerző és színész. A társulat Várhegyre is elkerül, a volt polgármesternek itt is fel kell lépnie, megőrül. Vége a tragédiának.

A regény egyik érdekes jelenete, amikor Csigadombi, a "Harcz" szerkesztője felolvassa Tarczalinak egy cikkét, melyben a legdurvább hangon támadja a minisztert. Tarczali ellenvetésére megjegyzi: "A parlamenttől kapjuk a hangot. Egy-egy förtelmes cikk után özönlik az előfizetők. Barátom, a magyar hírlapíró másképp meg nem él. Ha egy Dedkot gazembernek nevezhetünk, mert hisz egy hazadúló még a gazembernél is több, akkor egy igazi hitványra micsoda kife-

jezést használjak? Utanálló, rabló, hódér, bitang, suhanc - no és efféle. Ez a hírlapi modern magyar stíl." Nem csak Tolnai idejében voltak időszerűek ezek a szavak.

D á n i e l p a p l e s z a címe Tolnai harmadik 1885-ben megjelent regényének. Egyszerű emberek egyszerű élettörténetét meséli el itt nem a gyűlölködő, hanem a mélyen érző és nemesen gondolkozó író, ki ép oly jellemző rajzát adja az asszonyi nagyravagyásnak, mint amilyen találóan festi a fővárosi theologusok életét, vagy pedig Dániel tétovázását. Egyik-másik epizód, vagy epizód szereplő megalkotásában igazán értékeset alkot az író /a rektorok gyűlése, a kis Szusz koma/. Legjobban megrajzolt alakja az erős akaratú tanítóné. Míképpen tesz tönkre egy becsülhetetlen, jószándéku embert a nagyravagyás, különösen ha segítségére siet a két rossz szellem: az asszony és a város - ezt példázza Dániel szomorú sorsa.

Máthé Dánielt egyre unszolja a felesége, hogy tanuljon és legyen pap belőle, ő azonban ellenáll, mert nem érez magában ehhez elegendő erőt. Bevetődik azonban hozzájuk egy pesti papnövendék, aki addig erősködik, míg Máthéék mégis elindulnak Pest felé. Itt azonban bár színteg mindent megtesznek az érdekükben - a papnövendékek annyira kiűzсорázzák őket, hogy rövidesen semmijük sem marad. Máthé a tanulással sem halad, túlságosan öreg ő már ahhoz és mulatozni kezd. Egy ismerőse felajánlja neki haricskai papi állását / elhallgatva, hogy a kolera elől menekült el onnan. / Máthé elfogadja az ajánlatot: végre teljesül élete vágya. Rövid pár nap múlva pedig Máthé Dániel is a ravatalon fekszik: elvitte a járvány.

A j u b i l á n s o k. /1886/ Eleven elbeszélő modorban megírt regény. A "minden szentnek maga felé hajlik a keze" jó illusztrációja. A könyv minden sorából látszik Tolnainak a jubileumokkal szemben érzett ellenszenv. Érdekes a szereplők neveinek megválasztása: ezek a nevek az illetőkre mindig jellemzőek. /Kopár, Posztó, Hering, Kapzsi stb./

Szénaváron jubileum készül - a szomszédos Szalmaváron is ki akarnak tenni ^{magukat} az emberek. Posztó Sámuel volt szabó, most földbirtokos veszi kezébe az ügyet, remélve, hogy majd "észreveszi a kormány". /Ez egyébként az egész könyvön és minden egyéb szereplő gondolkodásán végigvonul. / Két pártra szakadnak: az egyik rész az öreg Szabó tanító urat, a másik Kopár László gazdasági igazgatót akarja ünnepelni. Felvonulnak a mérgezett fegyverek: a rágalmazó, piszkolódó röpiratok és a végén a gazdagabb Kopár-párt győz. Megtartják az ünnepséget és mikor elszélednek az ~~emberek~~ emberek, jó néhányan bevetődnek a Szabó-portára is és lelkesen megéljenzik az öreg Szabó bácsit, aki nek ~~is~~ még is meg volt a jubileuma.

"A polgármester ur"-ban foglalt sajtóellenes kirohanáshoz hasonló az a jelenet, amelyet Tolnai ebben a regényben ír le: a zughírlapíró aiktálja egy írónak a tanító elleni förmedvényeket. "Csak írja barátom. En mondom, Hering, aki még cifrábbakat is irtam már és még sem ítélték el soha. Mindig akadt egy-egy hatalmas ember,

aki a sajtóbírótság előtt magára vállalta cikkemet. Ilyen emberre, mint én, oly szüksége van a társadalomnak, mint a villámra a megromlott levegőnek. A gyanus ebet elzárják, leütik - de az olyan cikket, mely egy családot pusztított el, az állam megengedi kinyomtatni. Ilyen a szabad sajtó."

A z u j f ő i s p á n [1886, 3 kötet/. Tolnainak egyetlen háromkötetes regénye. A tartalma nincs arányban a terjedelemmel: sovány cselekvénye rövid elbeszélésben is elért volna: értéke a találó és éles megfigyelésekben van.

A regény erősen emlékeztet Eötvös József Falu jegyzőjére. Minakét munka a megyei élet visszgéléseit ostromozza, míg azonban Eötvösnél a jegyző a főhős, itt ezt a szerepet egy intézmény, a megye játssza. Ez a különbség Tolnai regényének egyáltalában nem válik előnyére, mert így az egyes személyek teljesen háttérbe szorulanak. Már a megjelenés idején rámutatott egy kritikus [Pesti Napló 115 sz.] arra, hogy "Fekete Ezsau érdekes hőse lehetett volna a regénynek, mely elveszett a sok eszem-izsom atyafi ... handa-bandaának leírása alatt." "Így azonban a főhősnek nincsen kellő szerepe, nem eléggé aktív.- A kisvárosi élet állandó alakjai itt is szerepelnek: Kapari, az uzsorás, Közli József, hírlapíró, a Bach huszárokból lett "magyarok", stb.

Magyarmegye főispánjának a horgosi szolgabíró, Fekete Ezsaut nevezik ki. Fekete komolyan veszi feladatát és titokban egy nappal az ünnepélyes fogadtatás előtt megjelenik a megye székhelyén. Kénytelen azonban "jó barátainak" engedni és hazamegy, hogy másnap megtartsák az ünnepélyes bevonulást. Mindenki igyekszik megkörménykezni az új főispánt, de sikertelenül. Serédy gróf Elzi-komtesset feleségül akarja adni hozzá, Feketének azonban már van választottja: Ilia a görög pap leánya. Mikor Elzi látja, hogy minden hiábavaló, févelben és egyéb módon rágalmakat kezd terjesztetni Iliáról: a városban gyermekgyilkosságról suttognak, a híreket összefüggésbe hozzák Feketével és közgyűlést hívnak össze az ügyben. Az igazság azonban mégis diadalmaskodik, Elzi grófnő megtörve vállalja be bűnét Iliának - most már Fekete mennyasszonyának. A minisztert is felvilágosítják a valódi helyzetről, úgy, hogy mikor a főispán-ellenes küldöttség megjelenik nála, a miniszter így felel: Fekete Ezsau ur semmit elmulasztani nem fog.

Néhány jellemzőbb rész a regényekből:

[Az úr kaszinó az Iliáról szóló híreket tárgyalja.] Az volt a boldog, aki a legtöbbet tudott mondani e művelt körben a szerencsétlen vádlottról. Apák, kiknek eladó leányaik vannak: becsstelen dolgokat mondtak fogtak egy ismeretlen leányra: férfiak és ifjak, kik egy leejtett zsebkendőért vérüket ontják, sárral kentek be egy arcot, mely soha nem vétett egyiküknek sem.

A város lakósságát így jellemzi: "Magyarok, németek, oláhok, örmények, zsidók, - mint egy közös anyának más-más fejű és gyomru gyermekeit. A nyers, napbarnította, husosképmaggyar, örökké véres szájjal, de a sima, ravasz szóra mindig nádhajlékonyságu simu-

lékony jó szívvél: a drága posztóruhás nagy orru, kék szemű, alázatos n é m e t, kész marékka a nyereségre, de bölcs és néma ajakkal a hazafias céloknál, mivel hosszú és bizonytalan az élet: Jóindulattal edzett erős munkabíró kezekkel a természetes o l á h, de szemrehányásra, nehezítésre mindig kész szívvél, mint a legszegényebb testvér; a gömbölyű, feketeképű, vidám, barátságos ö r m é n y, ki mint a követelés nélküli vendég, mindig megkapja a legizesebb falatot és nem is bánja meg; s a z s i d ó, kinek sója, kenyere soha el nem fogy és aki gazdag korában sem szégyenl meghajolni az Isten előtt."

A sajtóbírósról az író ezt jegyzi meg: milyen kezekbe tette le a XIX. század a becsület feletti ítélhetés szent jogát, mikor az ácsokat, pléheseket, kocsmárosokat és fuvarosokat élet-halál törvényes urává avatta.

Érdekes, hogy a regényben mindössze két jelentősebb szerepet betöltő, rokonszenves alak van: Ilia - aki oláh ledny, és Fekete Ézsau; aki zsidó védőt választ magának. Valaki meg is jegyzi: így jár aki áruló meg cudar, hogy egyetlen keresztény ügyvédet sem kap.

Salamonfi gróf szónokol: Akinek ellene fordul a közvélemény: annak távoznia kell: akit a sajtó üldöz: annak menekülnie kell: aki elvesztette népszerűségét: az lehetetlenné tette magát. Nekem ne mutasson arra a törvénykönyvre, az egy batkát sem ér: felmentjük a bűnöst, ha hasznos az államra és megóvjuk az egyént, ha összekötései nélkülözhetetlenek.

E l a d ó, b i r t o k o k /1886. 2 kötet/

Csehországból bevándorol Tolnába Johann Clemens, hihetetlen szorgalommal dolgozik, úgy, hogy pár évtized alatt hatalmas vagyponra tesz szert. Az egész vidék lekötölezettje és adósa neki, ő pedig folyton azon gondolkodik: hol van még eladó birtok, hogy azt is megvegye. Fiából, Adolfból - kit már Szendeffynek hívnak - nagy urat, esetleg főispánt akar csinálni. Minden megy a legjobb úton, mikor Adolf - nem törődve a terube vett fényes házasságokkal - megszöktet egy bécsi zsidólányt, Amerikába viszi és feleségül veszi. Ezt a "szégyent" a tegnap még cseh, de ma már fajmagyar érzésű Clemens nem tudja elviselni, fiát kitagadja és most már ő maga lát hozzá, hogy a Szendeffy nő bekerüljön a magyar történelembe. Elvállik öreg feleségétől, aki híven kitartott mellette egész életén keresztül és hetven éves kora ellenére feleségül vesz egy tizenhétéves leányt, akit eredetileg fiának szánt. Ezzel a házassággal rokonságba kerül a legbefolyásosabb családokkal. Ekkor azonban valaki feljelenti, hogy orgazdasággal, lopással, és csalásokkal szedte össze vagyonát, a hangulat ellene fordul. Mikor azután évek múlva Szendeffy Adolf feleségével és gyermekeivel hazajön Amerikából és a Margitszigeten vesz lakást - egy rongyos vén ember kerül elébe, akiben megdöbbenéssel ismeri fel atyját.

Ez a regény főcselekvénye, amelybe még sok mellékág is közrejátszik. Igen ügyesen rajzolja az amerikai kivándorlók életét, a reájuk váró sok nyomorúságot, majd pedig komoly szavakkal óv mindenkit, hogy el ne dobja magától hazáját üres légvárak kedvéért. A jellemfestés igen alapos, de nem mindenütt következetes. A történet elmondását igen gyakran megszakítják az író közbeszólásai. Érdemes megemlíteni, hogy Tolnainak ez az egyetlen regénye, melyben az erotikum szerepet játszik / a kis Clariss és Johann Clemens, László és Mili, Livia és Adolf stb./

S z e g é n y e m b e r e k u t j a /1889. 2 kötet/.

Egy szegény család egyetlen fia hirdetés útján elnyeri a kapuhelyi takarékpénztár titkári állását. Amint megérkezik Kapuhelyre, munkába veszik őt a helyi érdekszövetségek, mindenki a maga emberéül szeretné megnyerni. A takarékpénztár régi szolgája magyarázza, hogy nekik egymást támogatniuk kell és behúyni a szemüket ha kell - így aztán meggazdagodhatnak: ez a szegény emberek útja. A két igazgató verseng érte, mindegyik a másikat akarja vele tönkretételre. Egy gyermekkorú barátja bele akarja őt keverni a legpiszkosabb ügyekbe: ő azonban megmarad az egyenes úton és minden csábítást elutasít magától. Erre megkezdődik ellene az aknamunka: attól sem riadnak vissza, hogy lopással vádolják. A kapuhelyi társaság egyetlen becsületes tisztviselő tagja, az egyik igazgató leányának fiatal nevelőnője azonban, aki már régóta rokonszenvez a fiatal emberrel, nem nyugszik, míg be nem bizonyítja a vád alaptalanságát. Végül minden rendbe jön, a fiatal ember a takarékpénztár igazgatója lesz és feleségül veszi Nelli kisasszonyt, aki őt a szegénységtől megmentette.

A regény Tolnainak talán legérdekesebb munkája. Amint a fentiekből látszik, ez nem annyira a tárgyválasztás következménye, hanem oly ügyesen bonyolítja a szálakat és oly érdekesen sorozza egymás után a jeleneteket, hogy az olvasó figyelme egy pillanatra sem fárad el. A főhősben ismét önmagát rajzolja és szinte önvallomásként hangzik, mikor leírja a fiatal ember elveit: a rossz embernek szemébe mondani, hogy rossz vagy, a méltatlan bánásmódot - származzék az bármily kényes vagy magas helyről -erélyesen megtorolni, soha az igazság ellen nem tenni semmit, hatalmasoknak a szekerét nem tolni alacsony lélekkel.

A m a i M a g y a r o r s z á g /1889. 2 kötet./

Ennek az elbeszélő gyűjteménynek első lapján Tolnai Lajosnak Királyi Pálhoz intézett ajánlásában a következő sorokat találjuk: "Barátaim sokszor a szememre hányták, hogy rajzaiban tulságos szerepeltettem a bűnt, az erkölcsi súlyedést. Mire való ez? Így a szemem fogok meghalni. Mire való a fényes gazokat büntetni, mikor a legkisebb gazember is megköveteli, hogy a becsületét érintetlenül hagyják. Azt a csekély számú becsületes embert, kiket a szerencsés, tisztelt, kitüntetett férfiak, a mai kor diadalmasai között leírtam: az Ön védelmébe ajánlom. Legyen e könyv a szegény, vigasztalan, támasznélküli szerencsétlenek lépcsője amaz oszlophoz, melynek alapja hirdesse, hogy a jó az emberi világból még a legsötétebb korszakban sem veszhet ki."

Aki ezt az ajánlást elolvasta és már otthonos Tolnai stílusában, az természetesen fogja találni, hogy a könyv miatt az írókat igen sokan megtámadták, így t. k. az Erdélyi Híradó /1889. 15. sz./ hazugnak mondja a címet. El kell ismerni, hogy "a mai Magyarország" megrajzolásába igen sok tulság került: nem érthetünk azonban egyet ismeretlen bírálójával, aki ezeket az elbeszéléseket éppen ezért teljesen értékteleneknek mondja. Kerek kidolgozott egészet mutatnak ezek a rajzok és legfeljebb annyi engedhető meg, hogy az író tulságos szubjektívizmusát lerontja e gyűjtemény esztétikai hatása.

A gyűjtemény legérdekesebb elbeszélései a következők:

Jobb ugy. Sirva mondja az anya a fiának a patak partján: meglátod, meghal apád! Mindig mondtam, ne kezdjen ki az egész világgal: még Isten is elhagyta, mert ő sem szereti az olyan embert, aki jobb akar lenni másoknál, mert az végül is Istenhez hasonlítja magát. Hazamennek: a családapát halva találják. /Ez a történet híven meséli el Tolnai egyik ifjúkori szomorú emlékét./ - Éhes a haza! Maró szatíra a hivatalukkal visszaélő tisztviselőkről, "akik "éhes a haza"! jelszóval zsarolják a népet. Igen sikerült egy képviseelőjelölt rajza: "Megtöltöttem zsebeimet, bőröndömet a legzugolódoóbb és legmagasztalóbb cikkekkel. Az ügyvédi kar a sir szélén áll - ügyvédek közt majd erről. Középiskoláinkat megeszi a latin nyelv - tanári körökben erről. Gabonánkat megeszi a zsiszik - gazdakörökben erről. Női nevelésünk drágasági pótlék után meddig eseng még hiába? - nőegyletek diszközyüléseiről. Kellene egy erős középpárt - politikai körökben erről." - Egy elmaradt kiállító. c. novellájában szerepel egy ember, aki "örökévaló" néven egy gépet talált fel, mely lehetetlené teszi a csalást, lopást és sikkasztást. /Érdekes változata a perpetuum mobile problémájának./ - A többi elbeszelés tárgya is hasonló: szegények nyomorúsága, a gazdagok gögje, a hivatalnokok visszaélései és önzése, a becsületes ember bukása és a gazemberek diadala.

C s a k e g y a s s z o n y ! /1891/ Életének jó és rossz foraulatai Tolnai regényein mind nyomot hagynak. Ha irás közben pillanatnyilag jobb helyzetbe kerül: derűsebb lesz művének levegője. Így ez a regénye is - bár végig sivár képét adja a vidéki intelligenciának - megnyugtatóan végződik.

Vasadi Ignác fiatal fővárosi ügyvéd családjával Kisvárra érkezik és rövidesen középpontjává lesz az ottani társaságnak. Mindenkinél kölcsönöznek és egyéb szivességeket tesznek és a végén ők jutnak válságos helyzetbe. Ekkor azonban mindenki cserben hagyja őket, elárverezik házukat, Vasadi pedig szíven lövi magát. Özvegye két gyermekével egyik helyről a másikra vetődik, a rokonok elfordulnak tőle, az idegenek megcsalják, végre is pénztárosné lesz egy festőgyárban. Lelkiismeretesen végzi munkáját és karácsony napján beállít hozzájuk a gyár tulajdonosa, a dúsgazdag Appiano Claudio és megkéri kezé. Így annyi hányattatás után a jó még is elvette jutalmát.

E l b e s z é l é s e k /1892/

Már ismert tárgyak feldolgozása: a hazaan szép napokat látott család tönkremenése /A Szentistváni Kéry család története/, A becsületes ember elbukása /Mit ért? Semmit sem ért!/, a gonosz mostoha anya története /Édes mostoha/. A rendestől némileg elüt A kigyó c. elbeszelés. Az egész falu nagy tiszteletben tart egy öreg házaspárt az örökség reményében. Kiderül azonban, hogy a vasas szekrényben nem örökséget őriznek: az asszonyt annak idején elcsábította és elhagyta egy ember, annak a leveleit gyűjtötte ott össze és meggyőződéssel hitte, hogy átka megfogant: azokban a levelekben kigyó alakban él az ember, hogy megbűnhődjön bűneiért.

Ha most végigtekintünk Tolnai Lajos elbeszélő munkáin, látjuk, hogy ő a szenvedő, vergődő emberek költője. A gazdag embereket, a legfelsőbb rétegek életét ritkábban rajzolja, ha még is megkísérli

ezt, rendszeren nem sikerül neki. Történetei majdnem mindig az élet sötét oldalát mutatják, a derű és a boldogság képeihez hiányoznak a színei. Történetei kissé nehezen indulnak, többször meg-meg akadnak, de rendszerint kerek befejezett egészet jelentenek és az olvasó érdeklődését fenntartják. Lélektani regényei többnyire szintele-
nek, mert képzelt alakjainak lelki világát nem tudja elevenné tenni,
a társadalmi tárgyak azonban érdekesebbek.

Tolnai kiemelkedő jellegzetessége a gyökeresen magyar nyelv, mely minden nehézkességet mellőzve kitűnően tud alkalmazkodni a szereplők jelleméhez és egyéniségéhez.

Regényeinek legnagyobb kiválóságai: szatirája, humora és pszichológiája. Szatirája erős és vérigható, találó, de nem mindig igazságos: humora keserű és egy elhibázott életet tükröz vissza: pszichológiája az emberi lélek alapos ismeretére vall. Regényei a tisztult, de egyoldalú realizmus körébe tartoznak. Tolnai nagy művésze a beszéltetésnek: egyik-másik alakjának szájába adott néhány szó pontosabban jellemez, mint bármilyen hosszú elmélkedő jellemrajz.

Jól ismeri az iparosok és földművesek nyelvét, a falu levegőjében mindig otthonosabban mozog, mint a számára folyton csalódást hozó nagyváros forgatagában. Egy helyen az angol minták követőjének vallja magát; mint Császár Elemér megjegyzi, Thackeray után ő is "hiúság vásárának" tekinti az életet. A szatirában viszont orosz mesterek után indul és mint Dosztojevszkij, ő is bűnös embert állít elénk.

Ennél többet azonban alig mondhatunk mintáiról, Tolnai annyira saját magát akarta adni és adta is munkáiban, hogy nem is indulhatott idegen példák után. Előadónak tekinthető minden régebbi magyar író, aki realista hurokat pendített meg, de különösebb hatást Tolnaira egyik sem gyakorolt.

Elbeszéléseinek és regényeinek tárgyát legtöbbször jól választja meg, igen gyakoriak nála azonban a hasonló tárgyak és ennek következtében több művének egymás után való olvasása fárasztó. Fiatalabb korában irt munkáin meleg érzés és a bajba jutottak iránti őszinte részvét vonul végig, később azonban sok csalódása

után "dolgozó szobáját büntető törvényszéki teremmé változtatja át." Idővel szereplő hőseinek túlnyomó nagy részét ellenszenvesen, vagy egyenesen gazemberként mutatja be, úgy, hogy néha-néha szinte már ítélőképességének meggyöngyülésétől tartunk. Korképei éppen ezért hazugakká válnak, bár korfestő módja a legművészebb: az embereken keresztül akarja megrajzolni a kort.

Ha egy szóval akarnók megnevezni Tolnai írói működésének uralkodó vonását, akkor a pesszimizmust kellene említenünk. Természeténél és életkörülményeinél fogva furcsa szemüvegen át nézte a világot és így bizony gyakran csak torzképet láthatott. Az igazságnak szinte Don Quijote-szerű bajnoka nagyfoku érzékenységgel és összeférhetetlenséggel nem is alkothatott olyat, ami mindenkinek tetszését megnyerhette volna.

Elbeszélő műveinek a magyar irodalom történetében az a körülmény biztosít nagy jelentőséget, hogy ugyyszólván elsőnek hívja fel ezekben a figyelmet olyan társadalmi bajokra és igazságtalanságokra, amelyeket régóta érzett már mindenki, de senkinek sem volt elég bátorsága, hogy a mindenünnen feltörő sérelmeket szavakba foglalja. A mindent rózsaszínben látó, a levegőben lógó és a földdel, a való élettel számot nem vető irodalommal szemben megjelenik a reális körülményekkel és életviszonyokkal számoló író: ebben rejlik Tolnai legfőbb jelentősége, ha fentartással lehet is csak irányát realistának nevezni. A Jókai ábrándos iránya után a Tolnai lélekanalizissal és pesszimista, de mély emberismerettel megrajzolt alakjai jönnek és az irodalomnak ez az új irányban való kibővülése egész századvégi és századeleji írói, valamint költői életében éreztette hatását. Ez a hatás annál nagyobb volt, mert a körülmények is közre játszottak: Tolnai fellépése idején Jókai Móron kívül számottevő írónk nem élt.

Igen gyakran támadják Tolnait személyeskedése miatt. Vádolják, hogy hőseit élő alakok után mintázta és az alakokról könnyen felismerhetők az élő példák. - Kétségtelen, hogy pl. a Benedek grófok személyében [hemes vér] egy erdélyi mágnás családra, a Dencz és Éhes tanintézet vezetőjében kiváló tanférfiakra, Schwindler

Gusztáv alakjában Antal Lászlóra gondol az író - azonban már La Bruyére is ilyesformán rajzolta meg hőseinek jellemét és arcát, hozzáadva a hasonló vonásokhoz idegen motívumokat is.

Tolnai az igazságot kereste, de nem az általános emberi, hanem a maga külön igazságát és ez volt emberi és írói pályájának leglényegesebb, alapvető tévedése.

T o l n a i, a k ö l t ő.

Ha valakinek, aki Tolnai Lajosról még soha semmit sem hallott, véletlenül kezébe kerülnének Tolnai költeményei, bizonyára egészen más képet alkotna magának a költőről, mint amilyent a "Sötét világ" önéletírása mutat. De tovább megyek: az író Tolnai és a költő Tolnai között is oly mélyreható különbségek vannak, hogy szinte nem is értjük, miképpen lehet a kettő - egy és ugyanazon személy. A nyilvánosság számára hozzáférhető egyetlen költemény-gyűjteménye ugyan is egész fiatal korából való. [Költemények, 1865.] Ekkor még nem sebezte meg Tolnait az élet, akkor még hinni tudott az emberekben, az önzetlen barátságban és az odaadó szeretetben.

Csak így magyarázható, hogy a magyar irodalomnak ez a talán legpezzsimistikusabb alakja néhány oly mély érzéssel megírt költeménnyel gazdagította liránkat. Élete későbbi folyamán azután elfordult a költészettől, mintha érezte volna, hogy a líra törékeny és finom hangszere elporladna, ha véresen fájó kitöréseinek közvetítésére használná fel.

Mint költő, Tolnai leginkább balladáival és románcáival tűnik ki. E tekintetben erősen Arany János hatása alatt áll és néhány költeményére első pillantásra megmondhatjuk, hogy Arany melyik balladájának hatása alatt készült. [Rabán lovag: Éjjéli párbaj, Borvitéz; Virág Lili, Az örgög mennyasszonya: Ágnes asszony; Az apa: Árva fiu stb.] Aranyon kívül az északi

balladaköltészet nyomait is fellelhetjük nála: jól ismerte a svéd és dán, valamint az ó-angol és ó-német balladákat, fordított is belőlük /svédből: A kis Karin, dánból: Az édes anya./ Hibája, hogy helyenkint tulzottan homályos, másuttá pedig hosszadalmas. Az előbbire példa Heródes c. balladája, amelyben Heródes királyt látjuk, amint a véres árnyak elől menekül, de végül is összeroskad. Bűnére és meglakolásának okaira csak ez a pár szó mutat: "véres tagok, halotti árnyak" /kísérik a királyt/. A ballada természetével össze nem egyeztethető hosszadalmasságra viszont A csöszház c. költeménye jó példa.

Tolnai inkább epikus, mint lírikus természet: dalokban nem igen lehet gáncsoskodni és visszaéléseket ostromozni. Tárgyai költeményeiben sem nagyon változatosak. Szerelmi fellobbanásai nyugodtak, józanak: ha érzelmeit nem viszonzozzák, beletörődik sorsába. Egyik-másik szerelmi költeménye az érzés komolysága és tisztasága tekintetében mintha izelítőt adna: milyenek lehettek Aranynak ismeretlen szerelmi versei.

A "Költemények" c. kötetet Arany Jánosnak ajánlja. Ez a gyűjtemény főleg balladákból és szerelmi dalokból áll. Balladáin mutatkozik - mint említettük - leginkább tanítómesterének hatása: Aranyra emlékeztet a tárgyválasztás, annak feldolgozási módja, valamint a tragikum iránti érzék is.

Tolnai balladáit három csoportba oszthatjuk: a. történeti tárgy, b. szerelmi és népies tárgy, c. idegen eredetű költeményekre. Legkiválóbbak népies motívumu balladá. Ezekben szeretettel fordul a természetfölöttihez, szerepeltet kísérteteket és boszorkányokat, miáltal a homályt, a félelmetest még fokozza. Igen jellemző a Bakaraszti javasasszony, aki a hozzáforduló leányokat bünteti és jutalmazza, sőt két leányt büntetésből lóvá változtat. Igen sikerült a Mostoha leány c. költeménye is, amely az ismert népmesei motívumot /a mostoha megöli leányát, hogy annak kedvesét a maga számára szerezhesse meg/ nagy művészettel és ügyes technikával dolgozza fel.

Összegyűjtött verseinek gyűjteményéből ismertetünk itt még néhányat.

Rabán lovag. /Ballada/ A vőlegényt egy árny elhívja az esküvőről: a Balatonhoz érnek, ahonnan régi kedvese szólal meg: a mély Balaton a koporsóm, ide hozott a szerelmi bánat, pedig ugy-e nem lettél hozzám hűtlen? - A menyasszony hiába várja vissza vőlegényét, aki a tóba öli magát.

A temetés után. A gyermek meghalt, anyja zokogva térdepel, de a férfi leintti: nincs igazság, a könyörgés nem használ többé: jámbor életet éltem és mégis ellenségem lett az Isten. Az asszony dorgálja: Nem szabad átkozódni, Isten csapása fáj, de egyszersmind oktat és int. Csakugyan:

Az ég kitisztul, fut a felhő,
Az Ur áldása újra eljő,
A szív édes öröme gerjed -
Oly szép az a két kedves gyermek.

Az apa sem átkozódik ezentúl, ha baj éri és megnyugszik Isten rendelésében.

A holt vitéz. Három napot kér a leány az ifjutól, mielőtt választ adna, még egyszer el akarja siratni első szerelmét, akit messze idegenben ismeretlen orgyilkos keze ölt meg: Imája közben fényképéből kilép a kedves árny: megérkezik az új kedves is - és borzalommal hull térdre a gyilkos: áldozata előtt.

Virág Lili. balladájában ez az Aranyra emlékeztető két sor fordul elő:

Föld kihánya csontod, ég kihánya lelked,
Sehol nyugalmad soha föl ne leljed.

A földön-futó. A tenger partján fekszik egy vándor: elpanaszolja, hogy ő mindenkinél szerencsétlenebb, számára sehol sincsen nyugalom.

Szerte zugja szét az átok:
Eldarulád - bitang - hazádat.

Ugyanaz a gondolat, mint Garay János "A zarándok" c. költeményében: Isten irgalmas: "csak egy, mit nem bocsát meg, a hazadarulás."

Leteszlek már édes lantom, szomorú vagyok, ne szóljon a dal. Ne busulj gazdám, feleli a lant, tudok egy kis leánykát, aki befogadna.

Nem oly szép tán, mint a régi,
Oh de sokkal kedvesebb,
Amikor te másért égtél:
Ő meg téged szeretett.

Igazad van lantom, megteszem, amit tanácsolsz.

Agglegény elmélkedése.

Hej, mikor még azt hittem, hogy
Ha Juci nem: Sári,
Ha Kati nem: bizonyosan
Enyém lesz a Mári!
Feleségem vagy szőke lesz,
Vagy ha nem: hát barna,
Válogattam, sokat adtam
A szép magyar fajra.

Igy bizony hoppon maradtam. Kopaszodom, hizni kezdek, egész nap heverészek, a jó Isten majd csak kipótolja odafele, amiben itt lent nem volt részem.

/Ugyanilyen tárgyú a Könyves Tamás ur c. novella/

Szomorúság c. költeményében érdekes filozófiát hordot, amelyet azonban ő maga sohasem követett:

Őszi szellő fuvására
Fonnyad a fa levele,
Ha lehullott: sose sirasd,
Ott van annak jó helye!

Temetőbe ? sohse készülj,
Jöjj ki, ha betévedtél:
Ennél még a legutolsó
Korcsma is többet ér.

Minden úgy jó, amiként van:
Bánat, nyomor, kéj, öröm.
Titkoktitkát kitalálni
A fejemet nem töröm.

Mégis, mégis, bezárkozom,
Ne lássanak engemet:
Gyöngé vagyok, a szememben
Egy-két gyarló könny remeg !

A szegény vándorló legényről. Tolnainak egyetlen, általános ismert verse. A szegény vándorlegény haldoklik messze idegenben. Egy szép fiatal lány beviszi házukba, lefekteti és kívánságára megírja a bucsu levelet is. A levél végére pedig odairja: nem kell megsíratni engem, lesz aki eltemet és aki megsírat, itt is, messze idegenben. Nem hagyjak el többé, nem leszek hűtlen hozzád, ha éhezem is, kitartok melletted, veled fekszem, veled alszom - édes pipám. Az édes anya c. költemény tárgya Gyulaiéval azonos: az anya feljön a sírből és meglátogatja gyermekeit, akikkel mostohájuk rosszul bánt.

Hogy mint szeretlek én ... A kötet leghangulatosabb verse: egész terjedelmében így hangzik:

Hogy mint szeretlek én - most nem tudod te meg,
Hátha azt mondanád, hogy ajkam hizeleg.
Ami édes hevit, nyílt őszinte való:
Fájna, ha azt hinnéd, hogy mind csak puszta szó.

Mikor majd itt ülünk párosan, csendesen -
Mert eljő az idő, hidd el szép kedvesem,
Mikor nem számláljuk a percet, a napot.
Csak azt tudjuk te is, én is: boldog vagyok.

Mikor elmúltak az első édes hetek,
Mikor mindig titkos reményre ébredek:
Mikor a kis kertben, hol annyit mulatánk:
Két kis fekete szem mosolyg, nevet reánk.

Mikor udvar, szoba egy kis tábor leend,
Törött puská, fakard új életet jelent,
Zászló, dob, paripa, lobog, robog, dobog -
Mikor mind eljő ez a háborús dolog.

Mikor hosszú, hosszú nagy boldogságra majd
Kedlünk néha egy-egy futó panaszt sóhajt,
Egymás ellen örök haragot fogadunk,
S szinte reszket a szív, hogy mit mond ajakunk.

Mikor végre a szív azt mondja, hogy: elég,
S magától fölszakad az erős kötélék:
Zokogva borulunk egymás karjaiba,
S mindenik azt hiszi: bennem volt a hiba.

S a nap ismét régi tiszta fényben ragyog,
Nevetünk, mint valánk olyan balgatagok.
Mikor-mikor oh én édes jó Istenem !
Mikor előttünk már mindez csak múlt lesz...

Mikor ott ülünk májda szép szelíd alkonyon,
A körtefa alatt ama kedves padon -
Mikor egymáséban nyugszik ismét kezünk,
S a nagy boldogságban csak nézünk, könnyezünk...

Mikor más-másban él, mi bennünk lobogott,
Mikor érte leszünk kétszerte boldogok,
Ábránd helyett mikor ajkunk imát rebeg:
- Akkor tudod meg csak, hogy mint szerettelek.

Chapin val, hiikany nunka
So m mit nem is

J. K. K. K.

Tolnai egyéb munkássága.

Részletesen megbeszéltük már Tolnai Lajos elbeszélő munkáit, ismertettük költeményeit, most még meg kell emlékeznünk Tolnai egyéb működéséről is.

Nagy számmal találunk tolia alól kikerült tankönyveket és esztétikai, kritikai, valamint irodalomtörténeti tanulmányokat. Ezek a rövidebb - hosszabb terjedelmű dolgozatok többnyire tiszta és világos képet adnak tárgyuokról, anélkül azonban, hogy megállapításaik valami feltűnőt, vagy különös újat foglalnának magukban. A nagy közönség tájékoztatására mindenesetre igen alkalmasak. Tankönyvei a magyar irodalom, nyelvten és történelem körét ölelik fel.

Tolnai önéletrajzában egy helyen érdekesen mondja el felfogását a kritika körül és annak feladatairól: "Nem akarok táncsokat osztogatni - minek tenném: de ha még egyszer kezhetném az írói pályát és azt gondolnám, hogy kritikai cikket írok legörömetesebb: előbb áttanulmányoznám a világirodalmat, hogy anyagom legyen: azután neki feküdnék német türelemmel a filozófiának és midőn fegyver volna a kezemben, a tiszta látás és egybe-hasonlítás ép fegyvere, akkor szenvedély nélkül hozzá látnék a dologhoz." [Ekkor folyt éppen a kritikusok csatája a két erdélyi, Gyulai Pál és Zilahy Kiss Károly között. Eremény: semmi.]

Ami Tolnainak tankönyveiben és tanulmányaiban kifejezésre juttatott felfogását az akkori magyar irodalomra vonatkozólag illeti, önéletrajzában ismertetése közben módunk volt azt is megvilágítani. Bár Anany János hatása költészetén erősen kimutatható, irodalomtörténeti és esztétikai ítélete a Tolnai költőjére nézve nem volt teljesen elismerő. A korabeli irodalomnak csupán egyetlen alakja volt, aki előtt fenntartás nélkül meghajolt: és az - mint láttuk - Jókai Mór.

Tolnai világnézete művei

alapján.

Ez a cím többet ígér, mint amennyit a következő fejtegetések nyújtani fognak. Dolgozatom első részében [Tolnai, az ember] már megrajzoltam ennek a különös életnek és pályának főbb vonásait. Munkáiból megismerkedtünk a világ dolgait illető felfogásával és most már csak egy kérdést vetek fel: miként sodródott Tolnai Lajos odáig, hogy az elnyomott társadalmi rétegek vádója legyen?

Láttuk, hogy Tolnai a szegény emberek életét, szokásait igen hűven tudja leírni, a gazdag emberek lelki világába beilleszteni azonban nem tud. Ennek természetesen legfőbb oka az, hogy ugyyszólván egész életén keresztül a munkás, vergődő emberek közelében élt. Már kis gyermek korában megismerkedhetett a XIX. századbeli Magyarország társadalmi életének ezer ferdeségével és igazságtalanságával, megtanulta, hogy a gazdag ember mindenütt és mindig jobban érvényesül, mint a szegény: megtanulta, hogy a pénz az a hatalom, amely előtt bizony igen gyakran le kell tennie a fegyvert az igazságnak, ha ez még olyan világos is. Később, életének folyamán is újra meg újra tapasztalta a felsőbb rétegek kiélemtelen önzését, gyakran kegyetlenségét. Csoda-e, ha minden jogtalanságra oly érzékenyen felfigyelő lelkiismerete arra tüzelte, hogy teljes erejével és minden tehetségével az üldözöttek, a segítségre szorulóknak védelmére keljen?

Amikor Tolnai bátran és a veszélytől meg nem hátrálva a gyengébbek mellé állt, éles tekintetével egyszerre a magyar zsidóságot felé fordult. Az volt a véleménye, hogy a zsidóságot is méltánytalanság éri és hogy egészen más bánásmódot érdemelne meg, mint amilyenben része van. A zsidókkal is már gyermekkorában jutott közeli összeköttetésbe és ez a kapcsolat élete végéig eltartott.

érdekek szolgálatába állottak: a másik oldalról viszont ezt a vádat azzal utasították vissza, hogy az új irány hívei és harcosai ott dolgoztak, ahol lehetett és mialatt a magyar irodalom hivattasos örei hallani sem akartak róluk, a zsidók oldaláról kapták meg azt az anyagi és erkölcsi támogatást, amely nélkül egy lépést sem tehettek volna: megkapták pedig azt a támogatást minden ellenszolgáltatás kikötése nélkül.

Amint látjuk, még az irodalomra is áll bizonyos mértékig, hogy "nincsen új a nap alatt" és Tolnai Lajos különös, szertelen, a végletekig csapkodó, de mindezek ellenére mély és nagy tehetségre valló egyénisége is mintha most újra ittjárna közöttünk egy író alakjában, akit sokan támadnak egyszer innen, másszor onnan, akitnek nagy író geniejét azonban még ellenségei sem vonják kétségbe...

Mikszáth Kálmán szavaival fejezhetjük be legméltóbban Tolnai Lajosnak, ennek a különös írónak és talán még különösebb embernek megrajzolását: "Gyűjtő volt Tolnai, szenvedélyes, de ellenségeket gyűjtött: úgy, ahogy más ember régi pénzeket, pipákat gyűjt vagy lepkéket szed össze türe szurkálva."

T o l n a i - b i b l i o g r a p h i a .

Munkái és munkáiról szóló lényegesebb cikkek.

/Színnyei adatainak felhasználásával./

Elbeszélő és költői művek.

1. Költemények. Pest 1865. /Magyar Sajtó 1864. 249 sz. Budapesti Szemle 1867/
2. Beszélyek. 1867. 2 kötet.
3. Életrépek. 1867.
4. A nyomorék. 1867.
5. Egy becsületes asszony története. /Cherbuliez Viktor: franciából ford. 1868 és 1881. 2 kötet./
6. Az urak. 1872. /Budapesti Szemle 1873., Gyulai Pál./
7. Az én ismerőseim. 1872.
8. A somvári Fényes Ádám ur. 1874. Magyar Könyvesház.
9. A falu koronája. Év n. Jó könyvek. Magyar mesemondók.
10. A nagy gróf komája. Év n. Jó könyvek.
11. A Kovács-fundáció. Év n. Jó könyvek.
12. A báróné ténsasszony. 1882. /Fővárosi Lapok 1882. 233 sz. Pesti Napló 263 sz. Acsády I./
13. A nemes vér. 1882. 2 kötet. /Pesti Napló 1882. 22 sz. Pesti Hírlap 130 sz. Hon 1882. Budapesti Szemle 31./
14. Az oszlop báró. 1884. /Élet és Irodalom 31 sz. Erdélyi Értesítő 24-26. Pesti Napló 274 sz./
15. A falu urai. 1885. Pallas könyvtár.
16. A polgármester ur. 1885. 2 kötet. /Fővárosi Lapok 253. Koszoru 1885/
17. Dániel pap lesz. 1885. Atheneum olvasótára. /Fővárosi Lapok 289 sz. Koszoru. 1 sz./
18. A jubikánsok. 1886. Egyetemes Regénytár. /Pesti Napló 334./
19. Az új főispán. 1886. 3 kötet. /Koszoru. 4 sz. Pesti Napló 115 sz./
20. Eladó birtokok. 1886. 2 kötet.
21. A tinó. Év n. Magyar Mesemondó.

25. A zsugori. A lutris mester. A szép dobogói malom. A Gábor Dá-
nielék szerencséje. Év n. Magyar Mesem.
26. A jégkisasszony. Év. n. Pallas könyvtár.
27. A kigyó. Győr 1888. Egyetemes Könyvtár.
28. Maruja. Bret Harte után ford. 1888.
29. Szegény emberek utja. 1889. 2 kötet.
30. Mai Magyarország. 1889. 2 kötet./Egyetértés 359.ErdélyiHíradó 15 sz./
31. A rongyos. 1890.
32. Csak egy asszony. 1891. Atheneum Olvasótára.
33. A mi fajunk. 1891.
34. Elbeszélések. 1892. Szépirodalmi Könyvtár
35. A paizs. 1894.
36. A grófné ura. 1897. Atheneum Olvasótára./Magyar Szemle 13.-ik sz./
37. A nagy gyárosok és egyéb elbeszélések. 1897.

Külön meg nem jelent regények: A Zsuzsina/Ország-Világ/ A tolvaj asszony
/Pesti Napló/ Uj föld, uj remény/Pesti Napló/ A jó szövetség
/Képes Családi Lapok/.

Szerkesztette az Erdély c. szépirodalmi hetilapot /Marosvásárhely/
1871 jan.-márc.- Irodalom c. kritikai hetilap /1887/
Képes Családi Lapok /1891 máj.- haláláig./

Cikkek, versek: Hölgyfutár/1860.-tól 1863.-ig./Vasárnapi Ujság/1862-67,
1872,1874/. Szépirodalmi Figyelő /1862/ Képes Világ/1871/
Részvét könyve /1863/ Császárfürdői Album /1863/Koszoru 1864,5,
1879,1881/Gombostü/1867/ Budapesti Szemle /1868/ Havi Szemle
1879/ Erdélyi Figyelő /1879/ Arad és Vidéke /1885,1888/ Pesti
Hírlap /1867-89/ Irodalom/1887-88/ Magyar Szalon/1888/ Pesti
Napló/1888/ Magyar Szemle/1893/ Ország-Világ/1894/ Képes Csa-
ládi Lapok/1894-1902/

Önéletrajz: A sötét világ. /Képes Családi Lapok/1894-95/

Tudományos művek: Tompa Mihály költészete. 1878/ Doktori értekezés:
külön lenyomat a Budapesti Szemléből./ A világ
története. 1891 és 1898. /Polgári iskolák számára/
Költeményes gyűjtemény, mint segédkönyv a magyar
irodalom tanításához./1892/ Magyar olvasókönyv a
polgári fiúiskolák számára. 1892/93 2 kötet./ A
magyar nemzet története/1901./ Magyar nyelvtan/1902/
Tanulmányok: Tompáról /Budapesti Szemle 1878/ A hatvanas évek irodalma.
Petőfi a mi szemünkben/Képes Családi Lapok./ Arany;
A magyar szónokok /Magyar Szemle 1893/ Arany /Iro-
dalom: Magyar Szalon 1888/

Tolnai Lajos balladái /Elek Oszkár:Irodalomtörténeti közlemények1917/
Moenich - Vutkovich: Magyar írók névtára. /1870/
Reviczky Gy.: Tolnai Lajos jellemrajza /Koszoru, 1881/
Boánár Zs.: Tolnai Lajos, a regényíró /Koszoru 1885/

~~X 36918~~

